

ARCHEOLOGISCH-HISTORISCHE
STUDIE VAN DE SITE VAN
JONKHOLT | 1200-2014

Loonse ridders of Spaanse soldaten?

Loonse ridders of Spaanse soldaten? Archeologisch-historische studie van de site van Jonkholt, 1200–2014
is een uitgave van Zolad+ Intergemeentelijke projectvereniging voor Onroerend Erfgoed, Maastrichter-
steenweg 2b, 3770 Riemst

Zolad+ is een intergemeentelijk samenwerkingsverband tussen de gemeenten Bilzen, Riemst,
Lanaken en Voeren met de steun van de Vlaamse overheid, Agentschap Onroerend Erfgoed

Raad van bestuur Zolad+ Guy Swennen, schepen Bilzen; Huub Broers, burgemeester Voeren; Mathieu Eycken, schepen Riemst; Pierre Nelissen, schepen Lanaken; Maïke Meijers, gemeenteraadslid Bilzen; Ivo Thys, gemeenteraadslid Riemst; Alex Vangronsveld, gemeenteraadslid Lanaken; Eddy Vandoren, bestuurssecretaris Bilzen; Pieter Walbers, monumentenambtenaar Riemst; Katelijne Beerten, diensthoofd cultureel erfgoed Lanaken; Roland Vanmuysen, stedenbouwkundige Voeren; Tim Vanderbeken, intergemeentelijke erfgoedconsulent archeologie; Veerle Vansant, intergemeentelijke erfgoedconsulent bouwkundig erfgoed

Met dank aan Gemeentebestuur Bilzen, Kristof Haneca, Jan Bellen, Patrick Bout

Auteurs Rombout Nijssen (Rijksarchief Hasselt), Tim Vanderbeken (Zolad+), Werner Wouters (Agentschap Onroerend Erfgoed)

Samenstelling & redactie Rombout Nijssen, met speciale dank aan Eddy Vandoren en Veerle Vansant

Foto's Jan Bellen, Zolad+

Luchtfoto's pb

Druk Drukkerij Leën

Vormgeving Drukkerij Leën, Miet Marneffe

Wettelijk depot D/2013/12623/1

Zolad+ publicatie nummer 4

Inhoud

- 7 Acht eeuwen geschiedenis in drie bladzijden
- 10 Jonkholt als residentie van de heren van Hoelbeek
- 28 Jonkholt als economisch centrum van een heerlijk domein
- 37 Jonkholt krijgt strategische betekenis
- 48 Jonkholt wordt een ruïne
- 56 Jonkholt in de negentiende en de twintigste eeuw
- 59 Als je een put graaft voor een ander ...
 heb je waarschijnlijk niet aan de archeoloog gedacht
- 65 Een toekomst voor Jonkholt
- 67 Donjons in Limburg
- 69 Voor wie meer wil lezen
- 71 Voor wie het zelf wil uitzoeken

Voorwoord

Als voorzitter van Zolad+ kreeg ik de eer en het genoegen om dit boek van een voorwoord te voorzien. Toegegeven: het is een erg dankbare opdracht, zeker wanneer het onderwerp een monument in mijn eigen stad betreft. Want de geschiedenis van je eigen dorp of stad is toch een deel van je eigen geschiedenis. Elke inwoner, en zeker wanneer hij er geboren en getogen is, voelt een band met zijn eigen streek. In dat opzicht vervult Zolad+ een mooie taak: de mensen in verbinding brengen met het verleden van onze streek en de kennis erover verbreden. Daarom is het erg belangrijk dat deze vruchtbare samenwerking tussen de gemeenten Riemst, Lanaken, Voeren en Bilzen verder blijft bestaan.

Dit boek is één van de resultaten van deze samenwerking. Slechts weinig inwoners kennen het verhaal achter deze historische site, die verscholen ligt in de Hoelbeekse bossen en beemden. Ik hoop dat we langs deze weg het verhaal van het domein, met de mooi gerestaureerde ruïne, kunnen vertellen aan de inwoners van deze streek.

Binnen ditzelfde project is ook getracht om de toekomstige generaties te informeren over de geschiedenis van hun woonplaats. Onze kinderen en kleinkinderen zullen minder plaatsgebonden zijn dan wijzelf en dus is het zaak om dergelijke mooie verhalen niet verloren te laten gaan en ze op een gepaste manier te vertellen. In dat licht heeft Zolad+ het initiatief genomen om, in samenwerking met het Rijksarchief, een lesmap over het kasteel van Jonckholt samen te stellen. Op die manier kan de rijke geschiedenis op een didactische manier doorgegeven worden.

Hopelijk is het lezen van dit boek een even leerrijke ervaring voor u als voor mij,

Guy Swennen

VOORZITTER VAN DE RAAD VAN BESTUUR VAN ZOLAD+

Acht eeuwen geschiedenis in drie bladzijden

De burchtsite van Jonkholt heeft er niet altijd uitgezien zoals vandaag. De site zoals wij haar nu zien, is het resultaat van acht eeuwen geschiedenis. Ten gevolge van maatschappelijke en economische veranderingen, en ook ten gevolge van omstandigheden in de families van de bezitters, veranderde de functie van de site doorheen de eeuwen. Wie Jonkholt enkel als de vestigingsplaats van een middeleeuws riddergeslacht beschouwt, verengt de geschiedenis van deze plek en doet haar tekort.

In de geschiedenis van Jonkholt kunnen zes periodes onderscheiden worden, waarin de site telkens een andere functie had, en een andere betekenis voor haar omgeving.

TIJDSLIJN

13de EEUW

Uiterlijk vanaf het begin van de dertiende eeuw was Jonkholt de **residentie van de heren van Hoelbeek**: plaatselijke grootgrondbezitters die van de graaf van Loon ook een belangrijk deel van het plaatselijk overheidsgezag in leen hielden. Aan het einde van de veertiende eeuw kwam aan die functie een einde. De bezitters van Jonkholt huwden toen in families die andere, beter gelegen en meer comfortabele kastelen bezaten.

Toen Jonkholt niet meer als residentieplaats van zijn bezitters gebruikt werd, behield de site een bepaalde **economische betekenis**. Het kasteel was immers vanouds de zetel van het leenhof en van het cijnshof van de heren van Hoelbeek. Hier werd de administratie

	gevoerd van het bezit van landerijen die door de plaatselijke heren in leen of in cijns aan de dorpsbewoners uitgegeven waren. Bovendien was Jonkholt de plek waar de hoeve en de schuren van de heren van Hoelbeek stonden. Hun graan werd er ingeschuurd en hun vee werd er gestald. Wellicht bleef de site die functie behouden in de periode dat de heren er niet meer zelf resideerden, en werd zij beheerd door een rentmeester.
1565	Omstreeks 1565–1568, ten tijde van de opstand in de Nederlanden tegen de Spaanse koning, bleek Jonkholt plots van strategisch belang. Willem van Oranje dreigde vanuit Duitsland de Nederlanden binnen te vallen. Daarvoor moest hij de Maas oversteken en over het grondgebied van het vorstendom Luik oprukken. Jonkholt was in die periode in het bezit van Richard de Merode, lid van de Spaanse Raad van Oorlog in de Nederlanden, en als zodanig rechtstreeks betrokken bij de voorbereiding van de militaire verdediging tegen de dreiging van Oranje. Jonkholt werd in die periode uitgebouwd tot een militaire vesting , die een passage langs deze route moest ontraden. Mogelijk speelde de site ook een rol als garnizoensplaats ten tijde van de inname van Maastricht in 1578.
1600	Omstreeks 1600 was de militaire rol van Jonkholt uitgespeeld. Als de site tot het midden van de zestiende eeuw nog een rol had gespeeld als administratieve zetel van het leenhof en het cijnshof van de heren van Hoelbeek, en als de plek waar de veldvruchten bewaard werden en de dieren gestald, dan had het die rol na 1600 verloren. Vooral ten tijde van de inname van Maastricht werd er in de streek lelijk huis gehouden door allerlei legers, en werden er op grote schaal vernielingen aangericht. Nog tot ver in de zeventiende eeuw zouden er in de verre omgeving van Maastricht talrijke hoeves onbewoond en landerijen onbewerkt blijven. Jonkholt verviel in deze periode tot een ruïne. De rentmeester van de familie de Merode verbleef in Maastricht en kwam nog slechts occasioneel in Hoelbeek. De site werd uitgebaat als weiland , en in de eerste helft van de zeventiende eeuw ter beschikking gesteld van de gemeentelijke bode van Hoelbeek. Hij bouwde er ook een bescheiden woning en huurde de grachten van de voormalige versterking om er vis te kweken.
1795	De aanhechting van onze gewesten bij de Franse republiek in 1795–1796 maakte definitief een einde aan het speciale statuut dat de site ondanks haar vervallen toestand nog had. De invoering van de Franse revolutionaire wetgeving maakte immers een einde aan de bevoegdheid die de dorpsheren tot dan toe hadden uitgeoefend. Hoewel zij er niet meer woonden, had het bezit van het voormalige kasteel van Jonkholt voor zijn eigenaars uit de families van Guigoven, van Gelinden, Van den Bossche, de Merode, Vaes en van Eyll ook betekend dat zij in Hoelbeek bepaalde zogenaamde <i>heerlijke</i> rechten en plichten uitoefenden. Zij stelden er de rechters in de plaatselijke rechtbank – de schepenbank – aan en zij stelden er een gerechtsofficier aan die verdachten van misdrijven vervolgde. Plaatselijke heren en schepenbanken verloren hun bevoegdheden en werden afgeschaft in 1795 en 1796, zodat Jonkholt van dan af niets meer was dan een met stenen bezaaid stuk land , omgeven door grachten en door een aarden wal. Toen na de tweede wereldoorlog de

landbouw gemechaniseerd werd, bleek de voormalige kasteelsite moeilijk te bereiken en omwille van de ondergrond niet meer interessant voor de landbouw. De site *verwilderde*.

Ondertussen had zij wel de aandacht van historici en archeologen gaande gehouden. In 1985 ging een grootscheepse **archeologische opgravingscampagne** van start, die in 1987 voorlopig werd afgesloten. Na de opgravingscampagne werden instandhoudingswerken verricht aan de blootgelegde muurresten en kreeg de site haar huidige uitzicht.

1987

Sinds 1987 speelt Jonkholt met wisselend succes een bescheiden rol in het zachte **toerisme** in Bilzen. De site is te voet en met de fiets bereikbaar. Een betere duiding van de rol van de kasteelsite doorheen de geschiedenis, en een eenvoudige uitleg over hoe de site ten gevolge van wisselende betekenissen doorheen de geschiedenis zijn huidige vorm gekregen heeft, zou het verhaal van Jonkholt een stuk meer toegankelijk en wellicht ook meer aantrekkelijk maken.

HET TOPONIEM JONKHOLT

We hebben het ons nooit afgevraagd, hoewel we er als archeologen en historici sinds 1985 mee bezig zijn: Jonkholt, waar komt de naam toch vandaan?

Het vroegmiddelnederlands woordenboek vermeldt onder het lemma *Jonkhout* dat het 46 maal voorkomt in originele teksten, onder verschillende schrijfwijzen: *jonchoit*, *jonchout*, *junchoit*, *junchout*, *junhot*, *jvnchot*. De auteur van het lemma vermoedt dat het uit het bijvoeglijk naamwoord *jonc* 'jong, pas aangelegd' en het zelfstandig naamwoord *hout* 'bos' is samengesteld.

Jonkholt als residentie van de heren van Hoelbeek

De resultaten van de opgravingscampagne in 1985–1987 wijzen er op dat de geschiedenis van Jonkholt begon toen in de eerste helft van de dertiende eeuw in een oorspronkelijk moerassig gebied langs de Meersbeek een opgehoogd plateau werd aangelegd, waar het water van de Meersbeek rond geleid werd.

Op die manier werd een soort eilandje gecreëerd, wellicht om de site beter te kunnen bewaken en verdedigen. Uit de teruggevonden paalgaten kan afgeleid worden dat er in die periode een vijftal gebouwtjes stonden, en dat de site werd afgesloten met een versterkte poort.

Het is niet geweten wie het initiatief nam om op die plek in Hoelbeek een omgrachte site uit te bouwen. Gedacht moet worden aan een plaatselijke machthebber die een zekere welvaart wist uit te bouwen, en die kort na het jaar 1200 om zijn bezit te beschermen een voor die tijd typische

De Meersbeek bij Jonkholt.

versterking van het schanstype uitbouwde. Naast een beschermende functie had zo een versterking ook een sociale functie: zij weerspiegelde de sociale status van haar bezitter.

Vermogende mensen op het platteland bouwden toen graag op een terrein dat met brede grachten omringd werd. Daarvoor zochten zij een laaggelegen gebied op, vrij nat van nature, zodat de grachten altijd met water gevuld bleven. Daarvoor moest onze man een deskundige inschakelen, die verstand had van waterbouwkunde. Zonder machines, maar met schop, spade en kruiwagen werden massa's grond verzet. Grachten werden uitgegraven en met de grond die daar uit kwam werd een eiland opgeworpen. De grond van dat eiland moest mogelijk nog een tijd rusten, zich *zetten* zoals dat nu nog gebeurt, alvorens het perceel bouwrijp was. Gedurende die tijd kon het eiland zeker geen water om zich heen verdragen, en we mogen dan ook veronderstellen dat de Meersbeek, die nodig was om de grachten te vullen, nog niet naar dit eiland was afgeleid.

Zo zou Jonkholt er in de dertiende eeuw hebben kunnen uitzien.

Eens de kavel bouwrijp – voor of na het optrekken van de gebouwen, dat weten we niet – werd de Meersbeek omgeleid. We kunnen uit de resultaten van het archeologisch onderzoek afleiden dat de Meersbeek in het zuidoosten de gracht bevoeide. De kracht van het water van de Meersbeek is immers minstens éénmaal zo krachtig geweest, dat de zuidoostelijke hoek van het wooneiland afkalfde en verstevigd moest worden met planken. Ook het gegeven dat er aan dezelfde zijde resten van een steiger zijn teruggevonden toont aan dat de Meersbeek hier vloede.

We weten niet hoe groot het eiland was. In het zuiden en het westen hebben archeologen de rand ervan aangetroffen, met een gedeelte van de gracht erbij. De noord- en de oostzijde van het wooneiland lijken te zijn verdwenen door de latere bouw van het kasteel. Zekerheid bestaat hierover echter nog niet, omdat de opgraving immers grotendeels beperkt bleef tot de zone binnen de muren van het latere kasteel. In ieder geval kunnen we zeggen dat het eiland minstens 40 op 40 meter groot was.

In iedere archeologische opgraving zitten lacunes. Zelden kan een archeoloog zoveel opgraven als hij zelf zou willen. Ook in Jonkholt is dat het geval. Uiteindelijk werd voornamelijk binnen de stenen muren gegraven. Wat misschien ooit gestaan heeft op de plek van de huidige aarden wallen of zelfs daarbuiten, weten we niet.

Het is niet onmogelijk dat de site van Jonkholt ooit bestaan heeft uit een motte en voorhof, en dat de archeologen enkel het voorhof blootgelegd hebben. De brug aan de zuidkant van het wooneiland zou dan – geredeneerd vanuit het model van motte en voorhof – de verbinding kunnen gemaakt hebben met de motteheuvel, die bekrond werd door een donjon. Maar misschien is dat letterlijk een brug te ver.

Het bouwrijp maken van het wooneiland is vrij scherp gedateerd. De voornaamste dateringselementen worden geleverd door de vondst van een schenkan en twee bolronde bekers in de ophogingslagen en door dendrochronologisch onderzoek op de funderingspalen van de houten gebouwen. De kan en de bekers zijn afkomstig uit productiecentra in Zuid-Limburg, aan de andere kant van de Maas. Dit aardewerk werd compleet achtergelaten, mogelijk door werklieden na een drinkpauze tijdens de ophogingswerkzaamheden. Het wordt rond 1200 gedateerd. De schenkan vertoont al het voorzichtig gebruik van *ijzerengobe*, terwijl de bekers nog hun karakter van juist voor 1200 hebben, zonder gebruik van glazuur of *engobe*. Het dendrochronologisch onderzoek van de funderingspalen van de houten gebouwen bevestigt deze datering. Deze palen

Het binnenplein van Jonkholt en de zachte constructie van de houten gebouwen.

waren in kuilen geplaatst, die ingegraven waren in de ophogingslagen die dienden voor het bouwrijp maken van het wooneiland. Stratigrafisch zijn deze kuilen, en dus ook de palen, jonger dan de ophogingslagen. Eén van de palen is gemaakt van een boom die geveld werd omstreeks 1208, en van een tweede paal is recentelijk komen vast te staan dat hij gemaakt is van een boom die kort na 1201 geveld werd.

Tot nu toe werd aangenomen dat de bouw van het oude houten Jonkholt in één keer gebeurd is. De resten van de houten gebouwen werden in dezelfde periode gedateerd. Die opvatting moet nu herzien worden: de oudste fase is het resultaat van het werk van verschillende generaties. Palen aan de zuidzijde van het dertiende-eeuwse wooneiland blijken immers rond 1260 te moeten worden gedateerd, ruim 50 jaren later dan de oudste palen.

Ook de verschillende bouwwijzen die toegepast werden bij het funderen van de houten gebouwen op het eiland wijzen op een dynamische chronologie. De oudste gebouwen bevinden zich op het noordelijk gedeelte van het eiland. Zij zijn gefundeerd op houten palen, die ingegraven werden in paalkuilen. Deze palen vormen het skelet van elk

Op een luchtfoto worden de muren vervormd weergegeven. Dat heet het fish-eye-effect.

gebouw. Zij dragen het dakgebinte, en bieden de mogelijkheid om wanden aan te brengen tussen het dragend skelet. De bouwmethode waarbij een gebouw opgetrokken werd rond ingegraven palen is in onze streek de oudste gekende methode, en dateert uit de prehistorie. Het zuidwestelijke gebouw werd anders gefundeerd. Het steunt deels op ingegraven palen en deels op houten liggers: horizontaal geplaatste balken, waarvan sommige op stenen liggen en andere gewoon op de bodem. In het zuidoostelijk gebouw werden geen paalkuilen meer gebruikt. In de periode dat dit gebouw gezet werd, was de overgang van fundering op ingegraven palen naar fundering op liggers voltooid. Dit laatste type gebouwen is archeologisch moeilijk vatbaar. Doordat de fundering niet ingegraven is, blijft zij ondiep, en kunnen de sporen ervan volledig uitgewist worden door zelfs oppervlakkige grondwerken.

HOEZO DE DERTIENDE EEUW?

Op basis van het type van het aardewerk dat op een site aangetroffen wordt, kunnen archeologen hun vondsten vrij nauwkeurig dateren. Net zoals dat nu het geval is veranderden eeuwen geleden de productietechnieken ook nu en dan. Ook de mode veranderde: de vorm en de versiering van kannen en kommen werden aangepast aan de smaak van de klanten.

Als er houten constructies aangetroffen worden, kunnen de dateringsgegevens die het aardewerk oplevert nog verfijnd worden. De opeenvolging van bredere en smallere jaarringen in het hout vertoont immers een bepaald patroon, dat afhankelijk is van de klimatologische omstandigheden van elk jaar waarin de boom groeide: een warm en regenachtig jaar levert een bredere jaarring op dan een droog en koud jaar. Alle bomen in een bepaalde periode en in een bepaald gebied vertonen hetzelfde jaarringenpatroon. Wanneer archeologen bij hun opgraving hout aantreffen met een goed bewaard jaarringenpatroon, dan kunnen zij op basis daarvan vaststellen in welke periode de boom (waarvan het hout afkomstig is) geleefd heeft, en wanneer hij gekapt werd. Deze methode

om archeologische vondsten te dateren heet de *dendrochronologische methode*. In Jonkholt werd hout aangetroffen dat afkomstig is van de houtskeletbouw van de woningen en van de poortconstructie.

Een eikenhouten paal, uit een boom die in 1208 gekapt werd.

In Jonkholt vonden de archeologen dertiende-eeuwse kannen, voorraadpotten en kommen, en voorts fragmenten van bakers, kannen en potten. Dit soort ceramiek wordt huishoudelijk gebruiksceramiek genoemd. Op basis van de typologie kan het gelinkt worden aan drie productiecentra: Zuid-Limburg (Brunssum-Schinveld), de Maasvallei (Andennenaar) en Elmpt. In Brunssum in Nederlands Limburg werden dertiende-eeuwse ceramiekovens en een zes meter hoge afvalberg van middeleeuws aardewerk aangetroffen. Dankzij een voor die tijd vernieuwende bakmethode was ceramiek van Brunssum minder poreus dan ander aardewerk. In het nabijgelegen Schinveld werden ook resten van een productiecentrum van gelijkaardig ceramiek gevonden. Andenne aan de Maas tussen Namen en Luik was destijds een ander belangrijk productiecentrum van aardewerk. Aardewerk uit Elmpt bij Roermond is bekend om zijn blauwgrijze kleur.

De dertiende-eeuwse gebouwen die op de site van Jonkholt werden aangetroffen bieden de aanblik van het uitbatingencentrum van een middeleeuws domein. Plaatselijke heren en grootgrondbezitters baatten hun domein op verschillende manieren uit. Een deel van hun landerijen werd door hun knechten bewerkt. Op de akkers werd graan geteeld: rogge, spelt, tarwe en haver, en soms klaver die gehooïd werd om een wintervoorraad te hebben voor de dieren. Het gedorst graan werd op een droge plek bewaard, waar het ook zo goed mogelijk tegen muizen en andere dieren die graag een graantje meepikten beschermd was. Stro en hooi werden voor een deel in mijten gezet, en wie het zich kon permitteren bouwde ook een schuur. Koeien, paarden, schapen en geiten graasden in de lente en in de zomer in de weiden of werden gehoed. In het najaar werd een aantal dieren geslacht. De dieren die overbleven stonden gedurende de winter op stal. Kippen en ganzen zochten op en rond het erf hun eten. Het grasland in de beemden werd gehooïd. Op de vijvers en in de gracht rond de versterkte hoeve werd vis gekweekt. Bossen met eiken en essen leverden timmerhout en constructiehout en plaats om de varkens te hoeden. Op de slechtste gronden groeide struikhout dat om de zes tot negen jaar gekapt werd en dat brandhout en hout voor mutsaarden opleverde. Rond de velden, langs de wegen, stonden hagen die het vee dat langs de straten gehoed werd van de veldvruchten moesten houden, en die ook hout voor mutsaarden voor de broodovens opbrachten.

Voordat het helemaal rijp was, werd het graan gemaaid en in schoven opgebonden. Die schoven werden in hopen van tien gezet en bleven nog enkele dagen op het land, zodat de tiendenaar – meestal een abdij of een kapittel, maar soms ook de plaatselijke heer – de tijd had om de tienden op te halen. Vervolgens werd het graan naar de schuur van de heer gebracht. Daar moest het voort rijpen en drogen, om in de winter gedorst te worden. Na het dorsen werd het stro weer in de schuur of in mijten opgeslagen, om als strooisel voor de dieren te dienen. Het graan werd op de zolder van het woonhuis bewaard. Als er een schuur beschikbaar was werd het hooi van gras en van klaver ook ingeschuurd. In veel gevallen echter bleef het op het land of bij de boerderij in mijten opgestapeld buiten staan.

De bemesting van het land bleef beperkt tot het uitstrooien van de mesthoop en van de inhoud van de beerput. Met een primitieve ploeg, getrokken door ossen of door een paard, werd het land oppervlakkig bewerkt. Zelden werd er meer dan 15 cm diep geploegd.

Nu en dan, afhankelijk van het weer, werd een zak graan naar de molen gebracht en tot meel vermalen of geplet. De zemelen van het graan dienden voor het vee. Het graan werd in watermolens gemalen, en het debiet van het water hing af van de neerslag. Bij nat weer kon de molen vaker draaien dan in periodes van droogte. Anderzijds kon het meel bij droog weer beter en langer bewaard worden, zodat er ook minder vaak gemalen moest worden. In het algemeen was het zo dat kennis van de natuur, en het tijdig herkennen van aanwijzingen voor aankomende weersveranderingen, van het allergrootste belang waren voor een succesvolle bedrijfsvoering.

Andere landerijen, die niet vanuit de boerderij van de heer zelf bewerkt konden worden, waren in *leen* of in *cijns* gegeven aan boeren in de omgeving. Anders dan bij grond die gepacht werd, was het recht om leengrond en cijnsgrond te gebruiken erfelijk. Gebruikers konden de grond die zij in leen of in cijns hielden doorgeven aan hun erfgenamen. Wie grond in leen hield moest in ruil daarvoor zijn heer *trouw* zijn, en hem alle hulp bieden die hij nodig kon hebben. In de veertiende eeuw en in de eeuwen daarna was die hulpplicht geëvolueerd tot de verplichting om een leentaks te betalen wanneer men een leengoed erfde, kocht of het op een andere manier verwierf, en wanneer er een nieuwe leenheer aantrad. Wie grond in cijns hield, betaalde daarvoor jaarlijks een bepaald bedrag in geld of leverde jaarlijks een vastgestelde hoeveelheid landbouwproducten aan de heer van het cijnshof. Het in leen of in cijns geven van gronden is een gebruik dat van voor de veertiende eeuw dateert. De geldbedragen waarmee de cijns betaald moest worden, waren in de veertiende eeuw in veel gevallen al sterk gedevalueerd, zodat zij voor de cijnsheer niet meer veel opbrachten. Dat is de reden waarom cijnzen in veel gevallen niet in geld maar in natura uitgedrukt werden.

Al die producten – graan, hooi en dieren – werden in de herenhoeve bijeengebracht. Zij vertegenwoordigden een grote rijkdom, die in de onzekere tijden van de dertiende en de veertiende eeuw, waarin hongersnood een steeds weer terugkerende realiteit was, goed bewaakt moest worden, en dus de aanleg van een versterking noodzakelijk maakte.

Aan het einde van de herfst, als het voedselaanbod in de natuur terugliep, werden de dieren waarvoor er geen wintervoedselvoorraad was, geslacht. In de winter zouden zij waarschijnlijk geen gewicht meer winnen, en hooi was er amper voldoende om de beste fokdieren de winter door te houden. Op de meeste boerderijen van enige omvang werd een varken gehouden – op de boerderij van de heer waren dat er waarschijnlijk meer – dat met afval uit de keuken gevoederd werd en dat voor het overige wat eten zocht terwijl het gehoed werd door de kinderen of door een gemeentelijke varkenshoeder. In

november werden de varkens geslacht en hun vlees werd gepekeld en gedroogd. Voor veel mensen was het vlees van dat ene varken, eventueel samen met dat van een lam en dat van enkele kippen, het enige vlees waarmee hun gezin het een jaar lang moest stellen. Het is geen wonder dat er regelmatig gevestigd werd en dat de kalender zoveel dagen kende waarop men vlees *derfde*: het was voor de meeste families gewoon pure noodzaak. Runderen werden in de dorpen in normale omstandigheden niet geslacht. Zij brachten immers te veel vlees voort, en de bewaarmogelijkheden waren onvoldoende, om door één familie verwerkt te kunnen worden. Zij werden wanneer zij slachtrijs waren naar de veemarkt in een naburige stad gebracht, waar de slagers genoeg klanten hadden, en het vlees konden verkopen voordat het zou kunnen bederven.

In normale omstandigheden brachten de landerijen van de heer van Jonkholt meer graan en dieren op dan nodig was voor zijn familie en voor zijn personeel. Bovendien betaalden de boeren die land van de heer in gebruik hadden hem daarvoor een vergoeding die meestal in natura geleverd werd. Dat overschot werd naar de markten in Maastricht of in Bilzen gebracht en verkocht.

De heer van Jonkholt hield zijn bezit op zijn beurt in leen van een heer die nog machtiger was dan hij: de graaf van Loon. De grafelijke administratie hield precies bij wie welke bezittingen van de graaf in leen hield en of de verschuldigde leentaksen daarvoor betaald waren. Dankzij de archieven van die grafelijke administratie – vanaf de vijftiende eeuw werd zij de *Leenzaal van Kuringen* genoemd – kunnen wij nagaan wie de opeenvolgende bezitters van de Hoelbeek en Jonkholt geweest zijn.

Het archief van de Leenzaal van Kuringen bevat een doorlopende reeks leenverhefregisters van 1361 tot 1795. De site van Jonkholt werd in die periode – samen met tientallen bunders land in de omgeving, met de heerlijkheid Hoelbeek, met een cijnshef en een leenhof, en met de bijhorende rechten en inkomsten – in leen gehouden van de graven van Loon. Wanneer iemand door erfenis, koop, of anderszins een leen van de Leenzaal verwierf, dan werd van de nieuwe bezitter verwacht dat hij de graaf van Loon als zijn leenheer ging erkennen. Die formaliteit werd het *leenverhef* genoemd. Ook wanneer de graaf – vanaf 1366 de bisschop van Luik als graaf van Loon – overleed en opgevolgd werd, moesten zijn leenmannen de nieuwe graaf of de nieuwe bisschop als hun leenheer gaan erkennen. Dat noemde men de *erkenntenis van de nieuwe heer*. Zowel de leenverheffingen als de erkenntissen werden in de registers van de Leenzaal ingeschreven. Op basis van deze registers is nu nog nauwkeurig te volgen wie de opeenvolgende bezitters van een leengoed waren en hoe zij dit leen verwierven.

De leenverhefregisters leren ons dat *Jan van Jonkholt* in de periode 1361–1364, in 1365 en in 1379 achtereenvolgens de bisschoppen Engelbert van der Marck (1345–1363), Jan van Arckel (1364–1378) en Arnold van Hoorn (1378–1389) als zijn leenheer erkende. Jan van

Jonkholt was een plaatselijke heer, die naast zijn bezittingen in Hoelbeek ook nog twee laathoven in Eigenbilzen van de graaf van Loon in leen hield. Of de heer van Jonkholt in de veertiende eeuw nog op de site woonde is – gezien de aard van de bebouwing en gezien de bescheiden aard van het aangetroffen aardewerk – niet zonder meer aan te nemen. Wellicht vonden hij en zijn gezin meer comfort in een stadswoning. Daarbij moet aan Maastricht of Luik gedacht worden.

De bevoegdheden die de heer van Jonkholt op bestuurlijk vlak uitoefende, delegeerde hij aan een schout, en het economisch beheer van het domein was de taak van de rentmeester. Dikwijls zullen die twee functies door dezelfde vertrouwenspersoon uitgeoefend zijn. Jonkholt was in die periode het centrum van waaruit de heerlijkheid Hoelbeek bestuurd werd, waar wellicht ook het leenhof en het cijnsstof van de heer zetelden, en waar de schepenen recht spraken, en het economisch centrum van het domein of van de domeinen die de heer van Jonkholt in de omgeving bezat. In Jonkholt sloeg de rentmeester de granen op die hem door pachters en cijnshouders geleverd werden; hij inde er de cijnsen, de veestapel van de heer was er gestald, het graan van de heer werd er gedorst en van hieruit werd het op de markt gebracht.

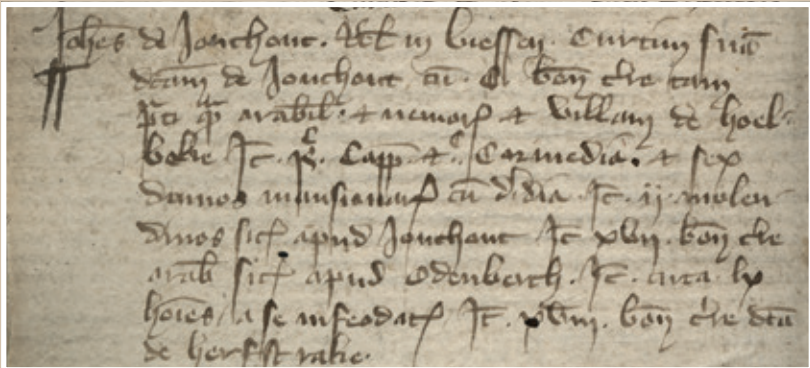
‘JOHANNES DE JONCHOUT RELEVAVIT CURTIM SUAM DICTAM DE JONCHOUT’

Het is moeilijk op basis van de beschrijvingen van het leengoed van Hoelbeek en Jonkholt in de leenverhefregisters van de Leenzaal van Kuringen een goed beeld te krijgen van wat dat leen precies inhield. Naargelang de ijver van secretaris van de Leenzaal werden bij de registraties van leenverheffingen meer of minder details vermeld. Bovendien is het leengoed van Hoelbeek en Jonkholt wellicht geen onveranderlijk gegeven. Het ligt voor de hand dat er tussen 1361 en 1796 veranderingen optraden, en dat het goederencomplex bijvoorbeeld ten gevolge van een deling wat kleiner kon worden, en later door aankoop of erfenis weer uitgebreid kon worden.

De eerste beschrijving van het goed van Jonkholt dateert van 1365, en is terug te vinden in het register waarin de leenverheffingen ten tijde van bisschop Jan van Arckel ingeschreven werden. In die tijd was Latijn de bestuurstaal en in het leenverhefregister lezen wij:

Johannes de Jonchout relevavit in Biessen curtim suam dictam de Jonchout cum C bonuaria terre tam prati quam arabilis et nemoris, et villam de Hoelbeke; item CL cappones et C cornedia

et sex domos mansionariorum cum dimidia; item II molendina sita apud Jonchout; item XVII bonuaria terre arabilis sita apud Jonchout; item XVII bonuaria terre arabilis sita apud Odenberch; item circa LX homines a se infeodatos; item XVIII bonuaria terre dicta de Herfstrake.

Fragment uit het leenverhefregister 189.

De tekst leert ons dat Johannes van Jonkholt zich in de loop van 1365 in Alden Biesen aanbood, waar de bisschop toen een aantal dagen verbleef, om er leenverhef te doen voor de goederen die hij van de bisschop, die ook graaf van Loon was, in leen hield. Die goederen bestonden uit *het hof van Jonkholt met een honderdtal bunders akkers en weiland en het dorp Hoelbeek; jaarlijkse cijzen ten bedrage van 150 kapoenen, 100 keurmeden en zes en halve laathoeves; twee molens bij het hof van Jonkholt gelegen; het landgoed van Udenberg dat 17 bunders groot was; een zestigtal leenmannen; en een goed van 18 bunders dat Herfstrake genoemd wordt.*

De cijzen en de leenmannen waarvan sprake, betekenen dat het goed van Jonkholt oorspronkelijk uit meer dan 100 bunders akkers en weiland bestond, en dat een deel van het domein van de heren van Jonkholt *in leen* uitgegeven was en dat andere landerijen *in cijns* uitgegeven waren. De beheerders van het leenhof en van het cijnshof van de heer van Jonkholt hielden bij wie de leengoederen en de cijnsgoederen in bezit had, en of de leentaksen en cijzen tijdig betaald werden.

Wie een goed in leen hield van een leenheer, was in ruil daarvoor hulp of bijstand verplicht aan zijn heer. De leenman, die het goed in leen hield, kon dit leengoed aan zijn kinderen doorgeven, of het verkopen. De nieuwe bezitter moest echter zodra hij een leengoed verwierf *leenverhef* doen tegenover de heer die het goed oorspronkelijk in leen had uitgegeven, of aan diens erfgenaam. Ook wanneer een nieuwe leenheer aantrad, doordat hij het leenhof van zijn voorganger geërfd of verkocht had bijvoorbeeld, moest de leenman *leenverhef* doen tegenover zijn nieuwe leenheer. Bij elk *leenverhef* moest de leenman zijn leenheer trouw beloven en hem een leentaks betalen.

Wie een goed in cijns hield moest niet alleen een registratierecht betalen wanneer hij dat goed verwierf, maar ook een jaarlijkse cijns. Die cijns werd soms in geld uitgedrukt, maar meestal in natura. Geld was immers aan devaluatie onderhevig, en verloor aan waarde. Door de cijns niet in geld maar in natura – meestal in landbouwproducten zoals graan of eieren – uit te drukken, bleef de cijns waardevast. De cijnsen van de heer van Jonkholt bedroegen in totaal 150 kapoenen. In feite werden niet al die kapoenen in natura of *in pluïjmen* betaald. Het merendeel ervan werd in geld betaald, aan de marktprijs van de kapoenen in dat jaar.

De vermelding van zestig leenmannen betekent dat de heren van Jonkholt in voorgaande tijden een groot aantal landerijen in leen hadden uitgegeven, en dat al die percelen in 1365 door een zestigtal verschillende leenmannen – wellicht inwoners van Hoelbeek en van naburige gemeenten – in leen gehouden werden.

Voorts had de heer van Jonkholt recht op honderd *keurmeden* of *keuren*. Een keur is het recht van de heer op het beste dier uit de stal van een overleden cijnsouder. Wie niet alleen een stuk land, maar ook een hoeve in cijns hield was meestal *keurplichtig* aan de heer van het cijnshof. Dat betekende dat de heer, wanneer een cijnsouder (de bezitter van een cijnsgoed) overleed, het beste dier uit de stal van de overledene mocht laten halen om het naar zijn stal over te brengen of om het te verkopen. Naargelang het om een paardskeur of om een koekeur ging, had de heer recht op het beste paard of op de beste koe uit de stal. In de praktijk werd de keur in de meeste gevallen door de erfgenaam van de overleden cijnsouder afgekocht met een bedrag dat overeenkwam met de waarde van het beste dier in de stal. Blijkbaar werden door omstandigheden niet alle cijnshoeves van de heer van Jonkholt in 1365 in gebruik gehouden door cijnsplichtigen. Een zestal hoeves werden op dat moment namens de heer zelf uitgbaat.

Een ander belangrijk onderdeel van het leengoed van Jonkholt waren de twee molens. Wellicht gaat het om graanmolens die de *banmolens* waren voor de inwoners van de heerlijkheid. Een banmolen is de molen waar de inwoners van een heerlijkheid hun graan verplicht moeten laten malen. Het bezit van een bangraanmolen gaf de heer in zijn heerlijkheid het monopolie op het malen van het graan dat door de inwoners van zijn heerlijkheid verbruikt werd. Aangezien de molenaar recht had op een deel van het graan dat hij moest malen, betekende het bezit van een bangraanmolen een belangrijke bron van inkomsten.

De goederen van Udenberg en van Herfsrake waren aparte lenen. Het landgoed Udenberg lag in Rosmeer, en Herfsrake was een landgoed in Hoelbeek.

Veertien jaar later, op 8 december 1379, verhef Jan van Jonkholt zijn lenen van de nieuwe bisschop Arnold van Hoorn (1378–1389). Blijkbaar gaf hij toen veel grotere oppervlakten

landerijen aan. De toenmalige secretaris van de grafelijke leenzaal maakte een gedetailleerder beschrijving van de leengoederen van Jan van Jonkholt dan zijn voorganger in 1365:

Holbeke et Jonchout

Dominus Johannes de Jonchout miles relevavit in opido Lossensi anno LXXIX mensis decembris die VIII, curiam de Jonchout tenentem C et IX bonuaria, paulo plus vel minus; item villam et dominium de Hoelbeke; item curiam de Udenberch unacum VI vel VII domibus ultra rivulam jacentibus necnon XXXIII bonuariis terre arabilis vel circiter; item XL bonuaria vel circiter jacentia apud Herfstrake; item curias censuarias de Vroenhove, de Udenberch, de Herderen, de Joncis, de Wilre unacum ducentibus et L caponibus et LX juribus dictus coirmere et L homagiis; item molendinum de Hannerslo et molendinum de Boyckheym cum eorum juribus et pertinentiis. Presentibus dominis Henrico domino de Dyst, domino Arnoldo de Steynvoirt, Arnoldo de Gudeghoven, Fastrardo de Romershoven, Gerardo de Jonchout et pluribus aliis.

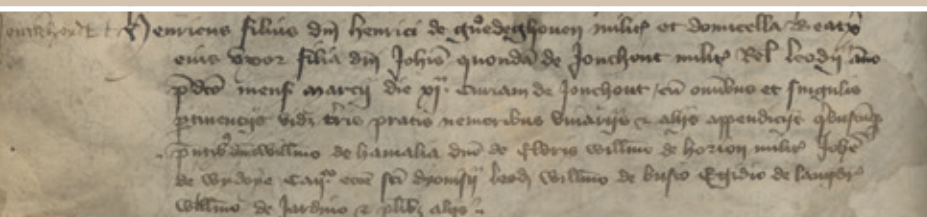
Heer Jan van Jonkholt, ridder, verhief in Borgloon op 8 december 1379 het hof van Jonkholt met ongeveer 109 bunders; het dorp en het heerschap van Hoelbeek; het hof van Udenberg met 6 of 7 woningen aan de andere zijde van de rivier en circa 33 bunder akkerland; circa 40 bunder gelegen bij Herfsrake; de cijnshoven van de Vroenhof, van Udenberg, van Herderen, van Joncis en van Wilre met 250 kapoenen, 60 keurrechten en 50 leenmannen; en de molens van Hannerslo en van Bokem met hun rechten en aanhorigheden. Bij dit leenverhef waren heer Hendrik van Diest, Arnold van Stevoort, Arnold van Guigoven, Fastrard van Romershoven, Gerard van Jonkholt en verschillende anderen als getuigen aanwezig.

In 1391 maakte de secretaris van de Leenzaal zich wel heel snel van de registratie af. Wellicht ging hij er van uit dat men wel wist wat het leengoed van Jonkholt inhield, ook zonder dat hij dat uitgebreid noteerde:

Henricus filius domini Henrici de Guedeghoven, militis, et domicelle Beatrix ejus uxor, filia domini Johannis quondam de Jonchout, militis, relevavit Leodii anno predicto, mensis marcii die XI, curiam de Jonchout cum omnibus et singulis pertinentiis videlicet terris, pratis, nemoribus, vivariis et aliis appenditiis quibuscumque. Presentibus dominis Wilhelmo de Hamalia domino de Eldris, Wilhelmo de Horion, militibus, Johanne de Wydoye, canonico ecclesie Sancti Dyonisii Leodiensis, Wilhelmo de Busco, Egidio de Langdries, Wilhelmo de Jardinio et pluribus aliis.

Henricus, de zoon van heer Henricus van Guigoven, ridder, en zijn echtgenote, vrouwe Beatrix, de dochter van wijlen ridder Johannes van Jonkholt, verhief in Luik op 11 maart van het hiervoor vermelde jaar het hof van Jonkholt met al wat daar bij hoort, te weten akkers, weiden, beemden, vijvers en alle andere aanhorigheden. Willem van Hamal, heer van Elderen, Willem van Horion, beiden ridders, kanunnik Johannes van Widooie van het

Sint-Dyonisiuskapittel in Luik, Willem vanden Bossche, Egidius van Langdries, Willem vanden Hove, en vele anderen waren als getuigen bij dit leenverhef aanwezig.

Fragment uit het leenverhefregister, 191 f° 13 v°.

De verslagen van het archeologisch onderzoek uit de jaren '80, dateren de uitbouw van het hof van Jonkholt tot een stenen kasteel in het midden van de veertiende eeuw, of omstreeks 1350. De toenmalige heer van Jonkholt zou daarvoor rondom het hof dat bestond uit gebouwen van hout en leem een stenen ommuring hebben laten bouwen. Hoewel de archeologie argumenten aanlevert voor deze hypothese, mag zij toch kritisch benaderd worden. Het voornaamste argument tegen een datering van de stenen bouw van Jonkholt in de veertiende eeuw is de omvang van het gebouw. Het zou het enige stenen gebouw van die omvang zijn dat in die periode in de verre omgeving door een plaatselijke heer gebouwd werd.

Indien de versterking werkelijk in deze periode werd opgericht, dan zou Jonkholt een unieke site zijn. Vooreerst omwille van het feit dat het bouwen van een grote en dikke bakstenen ommuring een enorme investering betekent voor een middeleeuwse heer, zowel wat betreft mankracht als grondstoffen. Er moest een enorme hoeveelheid bakstenen geproduceerd of vervoerd worden, en voor de productie van die bakstenen was niet alleen leem, maar vooral een zeer grote hoeveelheid brandstof nodig. Het is niet zeker of Jan van Jonkhout of zijn vader over deze middelen beschikten.

Het stenen complex is erg groot – 52,50 bij 42 meter – en heeft voor die tijd bijzonder dikke muren van 1,30 meter. De bakstenen muren kwamen ten tijde van de opgraving een halve meter tot een meter boven het grondoppervlak uit. Aan de grachtkant zijn de muren 3 tot 5 meter hoog. Langs de veldzijde zijn zij bekleed met mergelblokken in horizontale lagen. Het bovendee van de muren was beschadigd door de uitbraak van baksteen en mergelblokken. Langs de binnenzijde zijn de muren om de drie meter voorzien van de aanzetten van spaarbogen, waarvan aangenomen wordt dat zij een weergang achter kantelen schraagden. In de buitenmuren bevinden zich ook enkele latrinekokers, uitgespaard in de muurdikte. Op elke hoek van het stenen complex is de basis van een ronde toren bewaard, met telkens een diameter van 12,60 meter.

Archeologen zien hier hoe eerst een funderingsgracht werd gegraven, en dat daarin de fundamenteën werden gemetst.

De muren van Jonkholt zijn in baksteen opgetrokken en aan de buitenzijde bekleed met mergel. Dit heet een mergelparement.

Op deze foto zie je dat er aan de binnenzijde van de muren funderingsblokken voorzien zijn om beter een neergang te construeren.

Andere middeleeuwse kasteelsites in Limburg bestaan uit enerzijds een hoeve en andere bijgebouwen en anderzijds een versterking in de vorm van een motte of donjon, eventueel met een gracht en een houten of stenen omheining. De burchtsite van Kolmont is een goed voorbeeld van een middeleeuwse versterking in het Land van Loon.

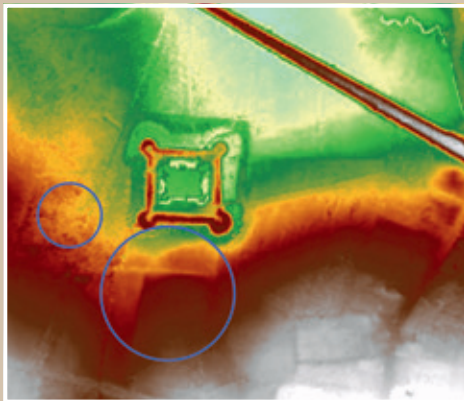
Baksteen werd slechts sporadisch gebruikt als bouw materiaal. Waar dat wel het geval is, werd baksteen enkel gebruikt voor de donjon. Bovendien dateren die bakstenen donjons uit de periode vanaf het midden van de vijftiende eeuw. Voorbeelden hiervan zijn de kasteelsites van Diepenbeek, van Betho bij Tongeren en van Wijer. Een massieve bakstenen ommuring met een omvang zoals die van Jonkholt is in de veertiende eeuw op geen enkele andere plaats in het graafschap Loon aangetroffen.

Archeologen beschikken nu over instrumenten die er in de jaren tachtig nog niet waren. Een daarvan is het Digitaal Hoogtemodel (DHm). Dit is een digitale kaart, die uiterst precies zelfs het geringste hoogteverschil toont. Het wordt vooral gebruikt om sporen van oude graafwerken op te sporen.

De bakstenen van Jonkholt

Een nadere analyse van het terrein aan de hand van het Digitaal Hoogtemodel (DHm) kan helpen bij de zoektocht naar de plek waar de klei voor de bakstenen waarmee het kasteel van Jonkholt gebouwd werd, vandaan zijn gehaald. Het is namelijk ondenkbaar dat de bakstenen van elders zijn aangevoerd. Dat zou onoplosbare logistieke problemen met zich meegebracht hebben en te veel kosten. Het was, in een tijd dat verharde wegen zeldzaam waren en de vervoerscapaciteit beperkt, veel efficiënter de bakstenen ter plaatse te maken.

In de onmiddellijke omgeving van Jonkholt kunnen we een drietal locaties aanduiden waar vergravingen het natuurlijk landschapelijk patroon onderbreken. Mogelijk is daar de klei gewonnen voor het produceren van de bakstenen waarmee de kasteelmuren gebouwd zijn.

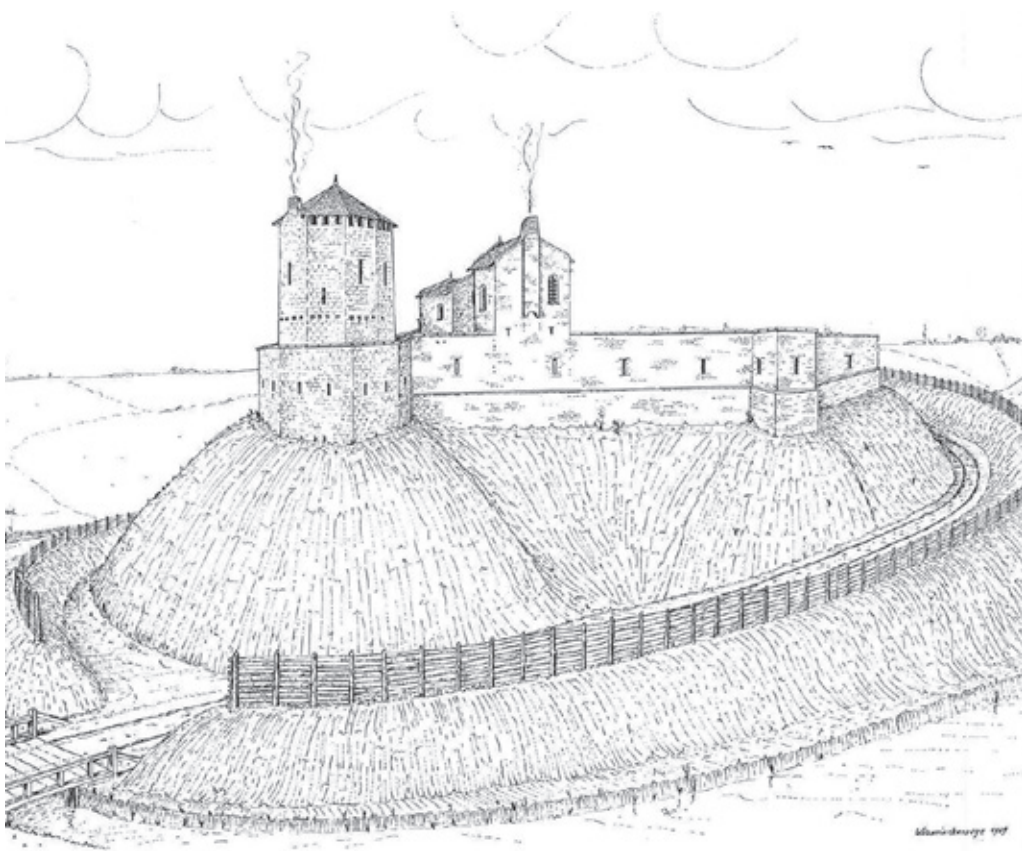

Jonkholt op het DHm.

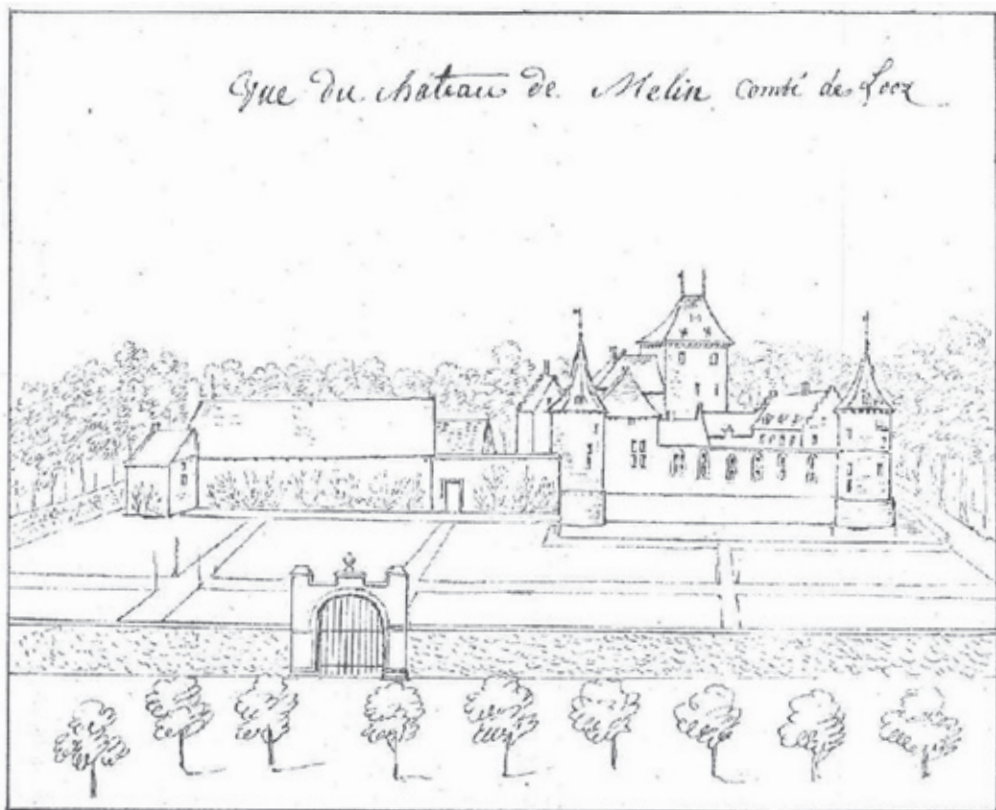
Het grondplan van de typische veertiende-eeuwse versterking ziet er helemaal anders uit dan dat van de kasteelsite van Jonkholt, waar bijgebouwen en een donjon ontbreken. Archeologische opgravingen van kasteel *Prinsenhof* in Kuringen brachten wel een grondplan aan het licht dat vergelijkbaar is met dat van Jonkholt. Die site maakte een evolutie door van een motte die na de twaalfde eeuw werd opgericht, over grafelijke burcht (dertiende – veertiende eeuw) tot bisschoppelijke residentie (vijftiende-zestiende eeuw). In de fase waarin het kasteel van Kuringen een burcht van de graven van Loon was, werd het plateau waarop de motte stond uitgebouwd tot een versterking met rechthoekig grondplan zoals dat van Jonkholt. Er zijn echter twee duidelijke verschillen: de omheining is niet in baksteen opgetrokken, maar in onregelmatige brokken *limoniet* – een ijzerhoudende natuurlijke steensoort – en de ronde hoektorens op de hoeken

ontbreken. Die worden in Kuringen pas rond 1515 toegevoegd. Het is ook pas dan dat er in Kuringen een bakstenen parement tegen de buitenmuren wordt geplaatst.

Kastelen met een grondplan dat vergelijkbaar is met dat van Jonkholt, verschijnen pas vanaf de zestiende eeuw en voornamelijk in de zeventiende en de achttiende eeuw. De kastelen van Millen, van Vogelzang en van Betho zijn daar voorbeelden van. In die gevallen worden binnen de stenen buitenmuren gebouwen van hout en leem opgericht, die later vervangen worden door stenen gebouwen.

W. Vanvinckenroye, vroeger verbonden aan het Galloromeins Museum in Tongeren, maakte deze tekening van hoe de burchtsite van Kolmont er zou kunnen uitgezien hebben.

T. IV, p. 252

De Luikse tekenaar Remacle Leloup tekende in de achttiende eeuw de waterburcht van Millen. Archeologisch onderzoek bracht aan het licht dat Leloup zich niet enkel door de realiteit, maar ook door zijn verbeelding liet inspireren.

MIDDELEEUWSE VERSTERKINGEN IN LIMBURG: DE DONJON

De middeleeuwse vermogende heren die het zich konden veroorloven, bouwden graag een versterkte stenen woontoren, die hen, hun familie en hun bezit bescherming bood. Een donjon of woontoren is de meest samengebalde burchtvorm waarbij de bewoonde delen in de hoogte zijn uitgebouwd. De dertiende en de veertiende eeuw worden beschouwd als de glorieus tijd van de woontorens. Vanaf de vijftiende eeuw neemt de defensieve betekenis van de woontorens af. In Limburg zijn er niet veel voorbeelden van middeleeuwse donjons bewaard. Wellicht werd een aantal ervan nadat zij hun verdedigende betekenis verloren hadden afgebroken of ingrijpend verbouwd.

Een woontoren werd opgericht op een plaats waar voldoende voedsel gewonnen kon worden, op een plaats dus waar landbouw mogelijk was, waar weiden en hooilanden voor voedsel voor het vee konden zorgen, waar hout groeide dat als brandstof kon dienen, en waar zuiver water gevonden kon worden. Een woontoren stond niet op zichzelf, maar hij was omringd met een uitgebreid hof met logies, schuren, stallen en andere nutsgebouwen. Aangezien de toren een woonfunctie had, moest hij de nodige ruimte en voorzieningen bevatten om in de dagelijkse behoeften te voorzien. Vaak onderscheidt men een kelder, een ontvangstkamer en keuken, een residentieel niveau, een nachtelijk niveau en tenslotte een zolder of een defensief platform. In vergelijking met de gewone woonhuizen uit die periode, gaat het hier altijd om zeer stevige gebouwen. Hun bewoners ervoeren veiligheid als comfort.

De afmetingen variëren van 6 tot 10 m diameter voor cirkelvormige sites en van 6 tot 14 op 5 tot 10 m voor rechthoekige varianten. De muurdikte loopt van 0,80 tot 3 m. Het overzicht van Limburgse donjons op bladzijde 67 toont de evolutie van middeleeuwse burchtsites van de twaalfde tot de zestiende eeuw.

Jonkholt als economisch centrum van een heerlijk domein

De oudste gekende bezitter van Jonkholt, Jan van Jonkhout, heeft zijn leengoederen nagelaten aan zijn dochter Beatrijs. Zij is gehuwd met Hendrik IV van Guigoven, die in 1391 bezit neemt van de heerlijkheid Hoelbeek en Jonkholt. De overgang van het domein naar het bezit van de familie Guigoven vormt een sleutelmoment in de geschiedenis van Jonkholt. Het domein van Jonkholt is van dan af immers niet meer het centrum van het bezit en de voornaamste bron van de welstand van zijn bezitters, maar één van de talrijke domeinen van opeenvolgende vermogende families. Beatrijs van Jonkholt en Hendrik van Guigoven vestigen zich alleszins niet in Jonkholt, maar kiezen er voor om het kasteel van Guigoven verder uit te bouwen als residentie. Ook de volgende generaties resideren niet in Jonkholt. De site speelt nu enkel nog een rol als economisch centrum van het domein. De landerijen worden met andere woorden nog verpacht en wellicht werd het deel van de oogst dat aan de heer toekwam nog in Jonkholt ingeschuurd om na de winter en het dorsen, van daaruit in de handel te worden gebracht.

Hendrik van Guigoven en Beatrijs van Jonkhout laten hun heerlijkheden na aan hun dochter Oda. Haar echtgenoot, Guido van Gelinden, erft de heerlijkheden Gorsleeuw en Grote-Spouwen, het kasteel van Gorsleeuw en de heerlijkheid Châtelineau in Henegouwen. De heerlijkheid Guigoven en andere bezittingen komen vervolgens in het bezit van hun dochter Maria van Gelinden en haar echtgenoot Arnold van Repen, terwijl Hoelbeek en Jonkholt, Gorsleeuw en Grote-Spouwen in het bezit komen van de oudste dochter uit dit gezin, Johanna van Gelinden en haar echtgenoot Lambert (IV) vanden Bossche, die heer is van Mopertingen.

In de middeleeuwen was het de gewoonte dat vermogende mensen, wanneer zij gingen trouwen, een huwelijkscontract opstelden. Eigenlijk was zo een contract een overeenkomst tussen de ouders van de bruid enerzijds, en de bruidegom of zijn ouders anderzijds. In die overeenkomst werd vastgelegd welke goederen het koppel van hun ouders zou krijgen, en wat er voorts met die goederen moest gebeuren indien de jonggehuwden kinderloos zouden overlijden, of indien één van beiden zou overlijden voordat er uit hun huwelijk wettige kinderen geboren werden. Omdat het contract betrekking had op de verdeling van de erfenis van de ouders van de huwelijkspartners, waren meestal ook hun broers en zussen of hun vertegenwoordigers aanwezig bij het opstellen ervan.

In de regel werd in een huwelijkscontract vastgelegd welke goederen de toekomstige echtgenoot en echtgenote later van hun ouders zouden erven, en welke goederen of toelagen zij al meteen bij het aangaan van het huwelijk zouden krijgen. Voorts werd meestal bepaald dat, indien één van beide partners zonder wettige nakomelingen zou overlijden, hij of zij het vruchtgebruik zou krijgen van de goederen die zijn of haar echtgeno(o)t(e) van zijn/haar ouders geërfd had, of minstens een rente afkomstig uit de opbrengst van die goederen. Na het overlijden van de langstlevende echtgenoot moest het bezit van de beide echtgenoten weer aan hun respectievelijke bloedverwanten toekomen. Indien het koppel wettige nakomelingen had, dan erfden die het bezit van hun ouders, terwijl de langstlevende het vruchtgebruik behield.

Het huwelijkscontract van Johanna van Gelinden en Lambert vanden Bossche werd gesloten tussen de bruidegom, Lambert vanden Bossche, heer van Mopertingen, enerzijds, en Ghijs van Gelinden, heer van Hoelbeek en Jonkholt, van Guigoven en van Châtelineau, en zijn echtgenote Oda, vader en moeder van de bruid anderzijds. De overeenkomst werd door een notaris in aanwezigheid van getuigen van beide partijen op 15 oktober 1436 in het kasteel van Guigoven op schrift gesteld.

In de eerste plaats wordt vastgelegd dat Lambrecht vanden Bossche al zijn goederen in het huwelijksvermogen zal inbrengen, en in het bijzonder zijn bezittingen in Mopertingen en Gellik. Mocht het gebeuren dat Lambrecht zou sterven voordat hij met Johanna wettige kinderen zou hebben, dan zou Johanna haar leven lang jaarlijks recht hebben op een rente van 50 mud rogge Maastrichter maat, uit de opbrengsten van zijn goederen in Gellik, van het cijnshof daar, van het Schadenbos en van zijn goederen *indie proestije gelegen*. Na haar dood zou die rente weer aan zijn erfgenamen uit zijn familie toekomen.

Ghijs van Gelinden van zijn kant zal zodra het huwelijk gesloten is de heerlijkheden Hoelbeek en Jonkholt aan zijn schoonzoon overmaken. Bovendien zal hij Lambrecht, na het overlijden van zijn oom kanunnik Ghijs van Gelinden van het Sint-Janskapittel in Luik, en na zijn eigen overlijden, de heerlijkheden en goederen van Gorsleeuw en van Grote-Spouwen nalaten, met alles wat daar bij hoort, ook die delen van die heerlijkheden

waarvan nu Marie van Gelinden, Johanna's tante, de opbrengsten geniet. Wanneer dat gebeuren zal, zal Lambrecht de heerlijkheden Hoelbeek en Jonkholt terug moeten geven aan zijn schoonmoeder Oda. In het geval Oda zou overlijden zonder ander wettig kind van Ghijs van Gelinden dan Johanna, dan zullen Hoelbeek en Jonkholt na haar overlijden weer aan Lambrecht en Johanna of aan hun wettige kinderen toekomen. In het geval echter dat er meerdere wettige kinderen in leven zouden zijn, dan zal het Ghijs en Oda vrijstaan Hoelbeek en Jonkholt aan hun andere erfgenamen na te laten.

Mocht het gebeuren dat Johanna stierf zonder wettige kinderen, en voordat zij Grote-Spouwen en Gorsleeuw geërfd zou hebben, dan zal Lambrecht zijn leven lang Hoelbeek en Jonkholt mogen bezitten, en een jaarlijkse rente van 50 mudden rogge Maastrichter maat uit de opbrengst van de heerlijkheden Gorsleeuw en Grote-Spouwen.

De goederen die Lambrecht en zijn toekomstige echtgenote tijdens hun huwelijk buiten erfenissen zullen verwerven, zullen na hun dood aan hun kinderen toekomen. Indien zij geen wettige kinderen zouden hebben, dan zullen die goederen gelijk verdeeld worden tussen hun erfgenamen aan beide kanten.

Ghijs van Gelinden heeft een broer, Robert. Om zijn toekomstige schoonzoon te verzekeren dat Robert geen moeilijkheden zal maken over de erfenis van Hoelbeek en Jonkholt, Grote-Spouwen en Gorsleeuw, zal Ghijs van Gelinden van zijn broer een door hem bezegelde oorkonde vragen waarin hij verklaart af te zien op alle mogelijke aanspraken op die heerlijkheden.

In plaats van hun handtekening op de oorkonde te plaatsen, hingen de partijen en de getuigen hun zegel aan de oorkonde. Deze oorkonde werd bezegeld door Lambrecht vanden Bossche, Ghijs van Gelinden, en door de getuigen Willem van Heer, kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Maastricht, Johan Hoen, Rogier van Lichtenborch junior, kanunnik Ghijs van Gelinden van het Luikse Sint-Janskapittel, heer Johan van Elderen en Johan van Opleeuw. De eerste drie getuigen traden op namens Lambrecht vanden Bossche, en de anderen waren aanwezig op vraag van zijn toekomstige schoonvader.

Lambert vanden Bossche en Johanna van Gelinden werden in Mopertingen en in Hoelbeek en Jonkholt opgevolgd door hun zoon Lambert (V). Hij huwde in 1470 met Isabella van Berlo, en na haar overlijden hertrouwde hij met Anna de Proissy. Hij verhuisde Hoelbeek en Jonkholt op 5 april 1468, en erkende in 1484 bisschop Jan van Hoorn als zijn nieuwe leenheer. In 1486 erfde Lambert (V) van zijn broer Ghijs vanden Bossche, die in de geschiedenis van Luik en Loon als Ghijs van Canne bekend staat, ook de heerlijkheden Gorsleeuw en Grote-Spouwen.

Op 10 april 1468, vijf dagen nadat Lambert vanden Bossche op 5 april 1468 leenverhef gedaan had voor Hoelbeek en Jonkholt, leverde bisschop Lodewijk van Bourbon een oorkonde af waarin hij zijn stadhouder in de Leenzaal van Kuringen, Herman van Mettecoven, opdracht gaf Lambrecht en zijn broer Gijs vanden Bossche daadwerkelijk in bezit te stellen van de lenen die zij van hun vader geërfd hadden en die zij voor de bisschop verheven hadden.

De bisschop van Luik stond niet alleen aan het hoofd van de kerk in zijn bisdom, maar hij was ook de wereldlijke vorst van het vorstendom Luik. Voorts was hij graaf van Loon en hertog van Bouillon, twee vorstendommen die in de tweede helft van de vijftiende eeuw aan de Luikse kerk toebehoorden. Formeel vormden Luik, Loon en Bouillon drie onderscheiden vorstendommen, maar in feite werden zij bestuurd door dezelfde bisschoppelijke raadsheren. Zowel het vorstendom Luik als het graafschap Loon hadden een eigen leenhof, waar de leenmannen die een leen bezaten dat zij respectievelijk van de bisschop van Luik of van de graaf van Loon in leen hielden, de formaliteiten moesten verrichten die aan het bezit van een leengoed te pas kwamen. Het leenhof van Luik en het leenhof van de graaf van Loon – dat de *Leenzaal van Kuringen* genoemd werd – werden naargelang de plaats waar het hof zetelde en naargelang het belang van de lenen die er die dag verheven werden, samengesteld uit belangrijke of minder belangrijke Luikse en Loonse leenmannen. De voornaamste personen in de beide leenhoven waren de *stadhouders*, die de bisschop vertegenwoordigden, en de *secretarissen* die de leenverheffingen op schrift stelden en het archief van hun leenhof bewaarden. De lenen die van het leenhof van Luik afhingen lagen niet uitsluitend in het vorstendom Luik, en de Loonse lenen lagen niet alleen in het graafschap. Vooral vermogende leenmannen bezaten zowel Luikse als Loonse lenen, en zetelden bij gelegenheid in beide hoven.

Ook de vader van Lambert (V) en Gijs vanden Bossche had zowel Luikse als Loonse lenen bezeten. Tot zijn Luikse bezittingen behoorde de helft van de heerlijkheid Worm, terwijl hij de heerlijkheden Grote Spouwen, Gorsleeuw en Hoelbeek en Jonkholt, en het Vroenhof in Eigenbilzen van de *Leenzaal van Kuringen* in leen hield. Bovendien was hij niet alleen trouw verschuldigd aan de bisschop van Luik. Als heer van Mopertingen was hij immers ook een leenman van de hertog van Brabant.

Gijs vanden Bossche had leenverhef gedaan voor de Loonse lenen van Grote Spouwen en van Gorsleeuw met de woningen, cijnzen, landerijen, beemden, vijvers en alle rechten die bij het bezit van die heerlijkheden hoorden. Zijn broer Lambert had leenverhef gedaan voor de heerlijkheid en het dorp Hoelbeek en het hof van Jonkholt met landerijen, bossen, beemden, weiden, cijnzen, kapoenen, keuren en leenmannen die daar bij hoorden, voor het Vroenhof in Eigenbilzen, voor een jaarlijkse rente van twee mud rogge uit de opbrengst van een molen *ter Voirt*, alle Loonse lenen, en voor een Luiks leen dat bestond uit de helft van de heerlijkheid Worm.

ARCHIVES DEL ETAT
J HASSETT.

[illegible]

[illegible]

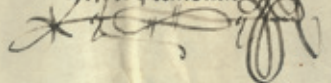
33

ARCHIVES DE L'ÉTAT
à HASSELT.

Godobijck van Aken den der vnaiden vrez Duff
vertrucken herman van mitterhoruen onser Stathelders
Wijse van den Boffche Ditture von Lambrecht van
ontfangen heeft vrez dier int die herlicheit und
vgheren und allen anden hommen derichten und tobelien
opvchalden und ontfangen heeft de herlicheit und
alle herme tobelichten mit lande bufth beympten und
hoghe van denckhout erlijende ind dier to den heff
maeten onser Stath van Ditture op die molen te
leuen te leuen voren doort de selue Lambrecht ont
verme und hardelinge van onse als van onse kien
sulten vorevchalden ontfangnisse und opvchalden
voren mit hulden und eyden als dier to vorevchalden
herman dier by vorevchalden die vorevchalden van uel
ind die herlicheit dier onse herlicheit naden vorevchalden
voren van den vorevchalden van den seluen herman und
heeft die vorevchalden van den vorevchalden van den
herman und vorevchalden vorevchalden herman dier an den
vorevchalden und gebedt den vorevchalden vorevchalden und
voren und Lambrecht als voren vorevchalden van voren
like und vorevchalden vorevchalden dier dier to den
voren vorevchalden voren vorevchalden herman dier van te
na vorevchalden van vorevchalden so onse kien so onse vorevchalden
voren vorevchalden vorevchalden dier sonder vorevchalden vorevchalden
voren vorevchalden vorevchalden dier in vorevchalden und vorevchalden
voren dier hangen in dier vorevchalden dier vorevchalden
voren onse kien dier vorevchalden dier acht und dier

Der heffstamm fiedor

Alte tennoma

Om Gijs en Lambert vanden Bossche, nadat zij de nodige verheffingsformaliteiten vervuld hadden, ook formeel in het bezit te stellen van hun heerlijkheden, kreeg de stadhouder van de Leenzaal van Kuringen opdracht om – vergezeld van vier Loonse leenmannen en van vier Luikse leenmannen – naar de heerlijkheden in kwestie te gaan, en daar de nieuwe leenmannen de grote kerkklok te laten luiden (*treckt in die voirge-noempde plaetzen die seyll van den meisten clocken van den kirken*) als teken van het gezag dat zij in het vervolg over die dorpen zouden uitoefenen, hen *rysch ind erde* (zode en aarde) ter hand stellen als symbool van hun bezit van het land in het dorp, en namens de bisschop de inwoners aan te manen hun nieuwe heer *gehoirsamheit te doin*, en hen de cijnzen, renten en pachten te betalen waarop zij als plaatselijke heer recht hadden.

GIJS VANDEN BOSSCHE OF GIJS VAN CANNE, 1443–1486

Gijs van Canne, een zoon van Lambert (IV) vanden Bossche en Johanna van Gelinden, is wellicht de meest beruchte persoon in de geschiedenis van Jonkholt. Hij staat in de geschiedenis van het Land van Luik bekend als de man die in de jaren 1482–1486, tijdens de machtsstrijd tussen de families vander Marck en van Hoorn om de Luikse bisschopstroon, terreur zaaide onder de aanhangers van de van Hoorns. In 1486 werd hij door inwoners van Luik op de trappen van de kathedraal gelyocht.

Zijn broer Lambert (V) vanden Bossche toonde zich ondertussen een gezagsgetrouwe edelman, door in 1484 Gijs' tegenstander Jan van Hoorn als zijn leenheer voor Hoelbeek en Jonkholt te erkennen.

Lamberts (V) dochter Adriana huwde op 26 december 1493 met Renier de Merode, heer van Frentz in Westfalen. Door dit huwelijk kwamen Hoelbeek en Jonkholt, samen met Mopertingen en Châtelineau, in het bezit van de familie de Merode. Renier de Merode verhieft Hoelbeek en Jonkholt in 1500. Grote-Spouwen en Gorsleeuw bleven in het bezit van de familie vanden Bossche.

Jonkholt krijgt strategische betekenis

Ten gevolge van de religieuze en politieke gebeurtenissen in de Nederlanden en in West-Europa in de zestiende eeuw werd Jonkholt plots belangrijk op militair vlak en ging de betekenis van de site het lokale niveau overstijgen. De geschiedenis van de site, die op een strategisch belangrijke plaats bleek te liggen, werd van dan af niet meer alleen door zijn bezitters bepaald, maar ook door politieke en militaire gebeurtenissen op een veel hoger niveau. In de tweede helft van de zestiende eeuw lag Jonkholt immers op één van de mogelijke routes van de legers waarmee Willem van Oranje vanuit Duitsland de Nederlanden wilde binnenvallen.

De vorstendommen in de Nederlanden waren vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw eengemaakt onder het gezag van de Bourgondische hertogen. In de zestiende eeuw gingen zij op in het Habsburgse Rijk van Karel V (1500–1555). Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw kwam een proces op gang waarin de Nederlanden zich poogden los te maken van het vanuit Madrid geregeerde Spaans-Habsburgse rijk, om een eigen beleid te kunnen voeren, dat niet noodzakelijk gericht was op de dynastieke belangen van de vorst. De politieke spanningen ontstonden na 1555 vooral in kringen van de hoge adel, van bestuurders van steden en van gewesten, die door de centraliserende maatregelen van de regering in Brussel van hun bestuurlijke zelfstandigheid beroofd dreigden te worden. De tegenstellingen tussen de vorst en een deel van de bevolking werden nog versterkt door het succes van de protestantse geloofsverkondigers en de vervolging van hun volgelingen. De belangen van beide partijen waren zo groot dat een en ander uitmondde in de langste oorlogsperiode die deze streek gekend heeft: de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648).

Ten gevolge van zijn ligging tussen Brussel en Duitsland vormde het vorstendom Luik met het graafschap Loon vooral in de eerste fase van de oorlog het doorgangsterrein voor

diverse legers. Nadat hij in eerste instantie uit de Nederlanden verdreven werd, nam Willem van Oranje de leiding van het verzet in handen. In 1568 ondernam hij – met een dankzij de steun van Duitse protestanten bijeengebracht leger – vanuit Duitsland een poging om het Spaanse gezag in de Nederlanden omver te werpen. Het initiatief van Oranje leidde niet dadelijk tot resultaat en zijn aanval werd afgeslagen. Met deze veldtocht begon de Tachtigjarige Oorlog. Een tiental jaar later, in 1579, was het zuidoosten van het graafschap Loon opnieuw het toneel van strijd tijdens het beleg en de verovering van Maastricht door de hertog van Parma.

Eén blik op de reliëfkaart van de regio leert dat de site van Jonkholt strategisch gelegen is in een smalle doorgang tussen het Kempisch plateau en het Haspengouws plateau. Het is niet toevallig dat het traject van de spoorlijn Hasselt-Maastricht minder dan honderd meter ten noorden van de site ligt. Deze doorgang is één van de aangewezen routes voor wie van de overkant van de Maas in de richting van Brabant wil trekken.

DE STRATEGISCHE LIGGING VAN JONKHOLT

Het Digitaal Hoogtemodel of DHm, is een uiterst gedetailleerde digitale reliëfkaart. Een blik op de omgeving van Jonkholt op het DHm toont meteen aan waarom het kasteel van Jonkholt net daar gebouwd werd.

De strategische ligging van Jonkholt heeft te maken met de positie die het inneemt op de oost-west-as, tussen de Demervallei enerzijds en de Maasvallei anderzijds. Wie zonder grote hoogteverschillen te moeten overwinnen van Maastricht richting Bilzen wil, volgt een traject dat vlak langs Jonkholt loopt. De oude spoorwegbedding van Maastricht naar Bilzen bijvoorbeeld, die in 1856 werd aangelegd, loopt vlakbij Jonkholt. Wanneer we de locatie vanuit militaire-strategisch standpunt analyseren blijkt dat Jonkholt gebouwd is als het eindpunt van een lange fuik: wie uit westelijke richting komt wordt als het ware de vallei in gezogen en loopt zich vast op het fort. Wie vanuit westelijke richting komt ziet Jonkholt pas op het laatste moment liggen. Het kasteel ligt immers verscholen langs de valleiwand.

Voor wie uit het oosten komt, ligt Jonkholt ook net achter de hoek. De spoorwegberm geeft hierin een goede aanwijzing: troepen, bijna op het einde van de vallei van de Krombeek, kijken in de richting waar ook de spoorweg naar toe leidt, namelijk naar het noordwesten; de flanken van de Krombeek verhinderen dat zij Jonkholt al van ver kunnen zien liggen. Pas op het einde van de vallei doemt Jonkholt links op. Bemerkt ook dat de zuidzijde van Jonkholt in de helling van de vallei is ingegraven.

Naast Maaseik en Stokkem, was Maastricht de derde aangewezen plaats waar een leger vanuit Duitsland de Maas over kon, om dan tussen het Kempisch en het Haspengouws plateau door naar Brabant op te rukken. Wie het aantal plaatsen voor een succesvolle doortocht wilde beperken, deed er dus goed aan in die vallei een hindernis op te werpen. Door zijn ligging leende Jonkholt zich daar uitstekend toe. Bovendien was Jonkholt in die periode in het bezit van de familie de Merode, waarvan verschillende leden een rol speelden in het Spaanse militaire bestuur en in het leger. Alles wijst er op dat de uitbouw van Jonkholt tot een versterkte vesting met – de aanzetten van – stenen muren, aarden wallen en dubbele grachten in die context plaats had.

Een studie van de grondlagen binnen de muren van Jonkholt heeft aangetoond dat de uitbouw van de stenen versterking in twee fasen verlopen is: eerst werd de gracht van de oorspronkelijke nederzetting volgestort tot op het niveau van het kunstmatige plateau van die nederzetting. De gedempte gracht en de oude ophogingslagen werden vervolgens doorsneden om de ommuring van het kasteel te funderen. Uit de uniformiteit van de materialen en van de bouwtechnieken kan afgeleid worden dat dit gebouw in één keer werd opgericht, en dat er daarna geen verbouwingen meer gedaan werden. Het is merkwaardig dat er binnen de muren in de grond geen fundamenteën of andere sporen van gebouwen uit die periode zijn aangetroffen. De weinige aanwijzingen voor het bestaan van gebouwen binnen de muren zijn enkele resten van vensterglas, fragmenten van dakpannen en baksteen. Deze resten zijn echter weinig talrijk en bewijzen geen lange bewoning.

Na de opgraving was de binnengracht weer open, de aarden wal was weer prominent zichtbaar, en de muren waren blootgelegd.

De aarden wallen en de grachten liggen als een beschermende gordel rondom het kasteel. De omwalling is op een nagenoeg vierkant grondplan aangelegd zodat binnenin langs de zuidzijde van het kasteel een rechthoekige zone van ongeveer 75 bij 20 meter vrij blijft. Op elke hoek van de omwalling bevindt zich een cirkelvormig bolwerk. Aan de zuidelijke zijde is de wal voorzien van een mergelstenen steunmuur aan de buitenzijde, mogelijk de rest van een klein bolwerk vóór de toegangspoort van het kasteel. Een dergelijke omwalling vormt een typisch verdedigingsbolwerk uit de periode van de zestiende en zeventiende eeuw. De aarden wallen zijn bedoeld om kanonskogels op te vangen, zodat er niet recht-

Om de muren te beschermen werden zij verantwoord gereconstrueerd en met een betonnen plaat afgedekt.

*In de oostzijde was de aarden wal doorbroken.
De opgravingen brachten de fundamente
van een poortgebouw met een bruggehoofd
aan het licht.*

streeks op de stenen muren geschoten kan worden. Om over de wallen te kunnen schieten moeten de kanonnen dicht bij het doel geplaatst worden, waardoor de artilleristen in het bereik van de geweren en de bogen van de verdedigers moeten opereren.

Rond het kasteel liggen een gracht, een aarden wal, en weer een gracht. De archeologen maakten een doorsnede van de wal, zodat zij konden zien hoe de wal in lagen opgeworpen is.

Na de opgravingen nam de natuur het over. De wallen zijn nu weer met bomen en struiken begroeid. Je moet ter plaatse gaan om de imposante wallen goed te zien.

Naast de typologie van de versterkingswerken, leveren ook archeologische vondsten aanwijzingen om de bouw van het kasteel en van de wallen in de zestiende eeuw te dateren. Al in 1861 en 1895 werden op de site zestiende-eeuws wapentuig – zwaard, lans, onderdelen van kruisbogen, kraaienpoten en kruitkamers – en onderdelen van een zestiende-eeuwse wapenrusting gevonden. Ook de vondst van zestiende-eeuws Raeren-aardewerk aan de voet van de aarden wallen levert een aanwijzing om de aanleg ervan in de loop van de zestiende eeuw te dateren. Ook de aardewerktypes van Siegburg en Beauvais, die slechts sporadisch op de site voorkomen, wijzen in die richting. In het algemeen levert het archeologisch materiaal verschillende aanwijzingen voor toegenomen activiteit op de site in de periode van de Tachtigjarige Oorlog. Dit materiaal dateert van uiterlijk 1580–1590.

Typologisch sluit de bakstenen versterking veel meer aan bij het soort versterking die het een voorbijtrekkend leger tijdens de Tachtigjarige Oorlog moeilijk moest maken, dan bij het soort beschermingswerken dat plaatselijke heren in de veertiende eeuw uitbouwden.

Ook de bezitsgeschiedenis van Jonkholt biedt een argument voor de rol van de site in de tweede helft van de zestiende eeuw. In 1577 kwam het kasteel in het bezit van Richard (VI) de Merode. Hij was in dienst van de Spaanse regering in de Nederlanden, en mocht zich luitenant van de lijfwacht van de koning van Spanje en kamerheer van Filips II noemen. Belangrijker dan zijn eretitels waren zijn functies van interim gouverneur van Kamerijk en vooral die van gouverneur van Maastricht. Deze positie van de heer van Jonkholt, gekoppeld aan de oorlogstoestand op het einde van de zestiende eeuw levert een verklaring voor de uitbouw van de site van Jonkholt in deze periode. Niet alleen Jonkholt speelde toen een rol in de Spaanse oorlogsvoering. Ook andere kastelen in de omgeving, waaronder Pietersheim en Diepenbeek, werden tijdens het beleg van Maastricht in 1579 en daarna door Spaanse troepen bezet.

DE TACHTIGJARIGE OORLOG IN HET LAND VAN LOON

Vooraf de bewoners van het Loonse platteland hadden te lijden tijdens de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog. In de laatste decennia van de zestiende eeuw trokken de in Brabants gebied gelegde, al dan niet munitie, Spaanse troepen herhaaldelijk door deze streken en roofden er voedsel alsof het om vijandelijk gebied ging. Ten tijde van het beleg van Maastricht in 1579 had zuidoost Limburg erg te lijden onder plunderingen door soldaten. Ook de troepen van Willem van Oranje hielden in 1568 geen rekening met de neutraliteit van het gebied.

DE INVAL VAN WILLEM VAN ORANJE IN 1568

De invasie in de zuidelijke Nederlanden door Willem van Oranje was gericht op Brussel, het centrum van het Spaanse bewind in de Nederlanden. Omdat Willem vanuit Duitsland oprukte, moest hij met zijn leger een belangrijke barrière oversteken: de Maas. Pogingen om in Luik of in Maastricht de bruggen over de Maas over te steken mislukten: bisschop Gerard van Groesbeek weigerde Oranje toegang te geven tot de stad Luik, en ook Maastricht sloot de poorten en koos de zijde van de Spaanse hertog van Alva.

Het leger van Willem van Oranje trok daarop naar het noorden, in de richting van Sittard. Bij Stokkem slaagde hij er in de Maas over te steken. Zowel Stokkem als Maaseik hielden het leger van de prins buiten de poorten. Willem trok daarop langs de linkeroever van de Maas naar Maastricht. Alva bracht ondertussen zijn troepen samen vóór de stad Maastricht in het Lanakerveld, daarbij strategisch gebruik makend van de helling van het Zouwdal. Op 9 oktober stonden de troepen tegenover elkaar, maar tot een echte strijd kwam het niet. Willem van Oranje begreep dat Alva een strategisch betere plaats bezet had en besloot zich terug te trekken. De doortocht naar Brussel kwam steeds meer in het gedrang, zeker toen ook Hasselt te kennen gaf de prins niet te zullen steunen. Uiteindelijk vond hij steun bij aanhangers in Tongeren en Sint-Truiden maar na een mislukte aanval op Luik en bedreigd door de achtervolgende Spaanse troepen, gaf hij de strijd op.

Een eerste poging om de Nederlanden massaal in opstand te brengen en het Spaanse gezag ten val te brengen, was mislukt. Tactische redenen speelden daarbij een rol, maar ook de ongedisciplineerde en plunderende legermacht van de prins was van belang. Die maakte immers bij voorbaat een einde aan de sympathie of steun van de bevolking.

In 1572 probeerde Willem van Oranje opnieuw, en met succes, om vanuit Duitsland de Maas over te steken. Politieke omstandigheden in de rest van West-Europa verplichtten hem echter opnieuw zich terug te trekken.

DE BELEGERING VAN MAASTRICHT DOOR PARMA IN 1579

In uitvoering van de verdragsbepalingen van het *Eeuwig Edict* verlieten de Spaanse troepen in 1577 Maastricht. De toenemende religieuze tegenstellingen leidden echter tot een splitsing tussen de noordelijke protestante gewesten en de zuidelijke katholieke vorstendommen en tot nieuwe gevechten.

Maastricht, dat zich bij de opstandige noordelijke gewesten had aangesloten, werd in 1579 belegerd door Alexander Farnese, hertog van Parma, die in 1577 door Filips II aange-steld was tot landvoogd in de Nederlanden. De Maastrichtse burgerij streefde vooral het behoud van de stedelijke privileges na. Andere fracties in de stad waren bereid verder te gaan en stelden ook het katholicisme in vraag. De strategische ligging van de stad in de Maasvallei had voor gevolg dat het lot van de stad niet ter plaatse bepaald werd, maar dat grotere spelers er hun strijd zouden uitvechten.

Parma kwam tegenover een versterkte stad te staan en had bijna een half jaar nodig om de stad te veroveren. Zijn troepen werden grotendeels in de omliggende dorpen onderge-bracht. Parma zelf bezette het kasteel van Pietersheim en richtte er zijn hoofdkwartier in. De Spanjaarden omsingelden de stad en sloegen twee bruggen over de Maas. Doordat

de stad afgesloten werd van haar omgeving heersten al gauw honger en ziekte binnen de muren. Na een geslaagde stormaanval op 29 juni 1579 bezweek de uitgeputte stad. De daaropvolgende driedaagse plundering kostte tal van burgers en soldaten het leven.

SPOREN VAN DE OORLOG: WAT VERTELT DE ARCHEOLOGIE?

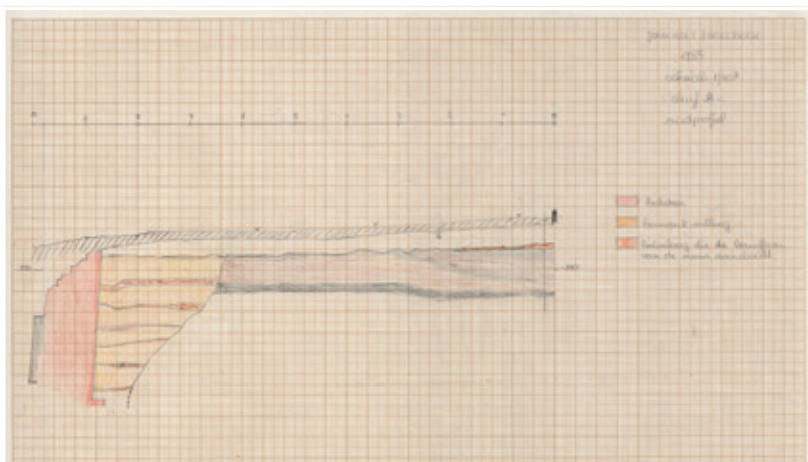
Archeologische resten van de veldtocht van Willem van Oranje zijn hier nog niet bekend, in tegenstelling tot restanten van de belegering van Maastricht. Tijdens opgravingen in Neerharen en Rekem werd een 2,5 m diepe gracht gevonden met daarin diverse vondsten, waaronder een aantal munten uit de zestiende eeuw.

DE HERDATERING VAN HET STENEN KASTEEL VAN JONKHOLT

We zijn er nu van overtuigd dat het kasteel van Jonkholt, met zijn bakstenen muren, ronde hoektorens, weergang en gracht, een zestiende-eeuws, vroegmodern bouwwerk is, en de argumenten daarvoor zijn solide.

Maar hoe komt het dat het kasteel steeds beschouwd werd als een middeleeuws gegeven, gebouwd tussen 1325 en 1375?

Die datering rond het midden van de veertiende eeuw kwam al tot stand in de eerste opgravingscampagne in 1985. In de funderingssleuf – de sleuf waarin de funderingen van de stenen muren gebouwd zijn – kwamen immers aardewerkfragmenten tevoorschijn van een kruik uit het productiecentrum van Andenne, die inderdaad dateert uit het tweede en derde kwart van de veertiende eeuw. In de jaren tachtig waren begrippen als *residualiteit* nog niet algemeen verbreid. De meeste wetenschappers gingen toen nog uit van het geologische paradigma dat lagen gedateerd werden door de aard van de fossielen die zich erin bevinden. Getransponeerd op archeologische lagen betekent dat natuurlijk dat die lagen gedateerd worden door het door de mens achtergelaten materiaal. Zeker op een stratigrafische vindplaats – en Jonkholt is daar een voorbeeld van – kan residueel materiaal vaak een spelbreker zijn in het denken over de relatieve en absolute chronologie. Zonder enige twijfel zijn de veertiende-eeuwse aardewerkfragmenten door opspit in de funderingssleuf van het kasteel terecht gekomen. Met andere woorden: tijdens de werken die in de zestiende eeuw uitgevoerd werden, werd vulgrond gebruikt die toen al fragmenten van veertiende-eeuws aardewerk bevatte. Residualiteit

Tekenen is een belangrijk deel van het werk van archeologen wanneer zij een opgraving doen. Dit noemen zij een referentieprofiel. Links zie je de muur met de funderingsgracht en rechts grondlagen uit de dertiende eeuw.

is moeilijk waarneembaar op artefacten: op potscherven kan bijvoorbeeld het gebrek aan een scherpe breuk op de scherf een indicator zijn dat deze al langer rondslingerde op de vindplaats. Daarnaast had het gebrek aan financiële mogelijkheden om duurdere dateringsmethoden in te schakelen tot gevolg dat conclusies onvoldoende wetenschappelijk onderbouwd konden worden. Tenslotte was er de omstandigheid dat het onderzoek zich de volgende jaren begon te concentreren op de aarden omwalling rond het kasteel en op de fasen die de kasteelbouw voorafgingen, die natuurlijk geen tegenargumentatie konden opleveren.

Aan de andere kant is er een *human factor*. Tot de jaren '90 werd het archeologisch veldwerk in de zomer gedaan. In de winter werden de resultaten verwerkt en werden publicaties en congressen voorbereid. In die context gaf de leider van de opgravingscampagne van Jonkholt elk jaar wel een lezing over de site en het onderzoek. Het is licht te begrijpen dat het moeilijk is om voor hetzelfde wetenschappelijk publiek het onderwerp van je jarenlange studie plots twee eeuwen jonger te maken. Dat de opgravingsverantwoordelijke op een bepaald ogenblik toch een flits van inzicht heeft meegemaakt, mag blijken uit de notitie op een profieltekening ter hoogte van de noordoostelijke hoektoren van het kasteel: uit de funderingslagen kwam immers aardewerk dat duidelijk thuis hoorde in de zestiende eeuw. Deze vondsten gaven echter destijds geen aanleiding tot herdatering, en dat is des mensen. Het respect voor de leidende archeoloog van toen is daardoor niet verminderd, integendeel. Het begrip *voortschrijdend inzicht*, en bijgevolg het

1342 werd begonnen aan een omvangrijke verbouwing van het kasteel en van zijn omwalling maar het is pas halverwege de zestiende eeuw dat het kasteel versterkt werd met vestingwerken. De oude gracht werd gedempt en daaromheen werd een nieuwe bastionmuur gebouwd. De gracht werd naar buiten verplaatst. De aquarel van het kasteel en van zijn omwalling maken bovendien duidelijk dat de omheiningsmuur geen aanzienlijke hoogte had, een hypothese die ook geopperd wordt voor de bakstenen muur van Jonkholt.

In Montfort kijken we naar een stenen versterking, met bijzondere gelijkenis met die van Jonkholt, die gedateerd wordt in de 16de eeuw, de periode van de Tachtigjarige Oorlog.

Een andere hypothese is dat het kasteel eigenlijk geen kasteel is maar een fort ... een onvoltooid fort, waarvan de aanleg is stilgelegd bij de inval van de hertog van Parma. In Lanaken werden in die tijd versterkingswerken aan het kasteel van Pietersen stilgelegd.

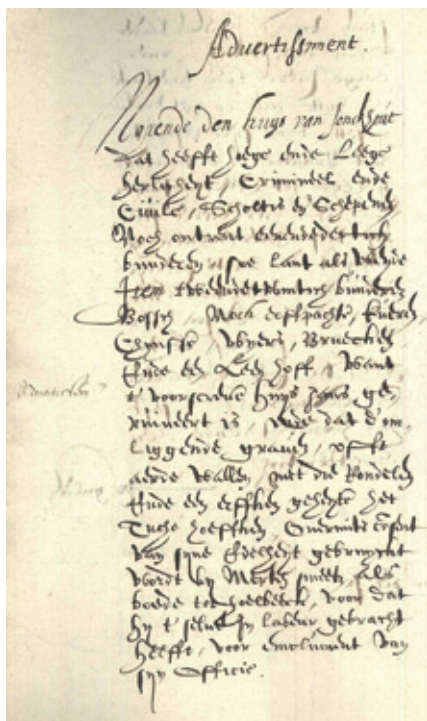
Tekeningen van kasteel Montfort in de zeventiende eeuw.

Jonkholt wordt een ruïne

Zodra het strijdtoneel van de Tachtigjarige Oorlog zich naar Duitsland verplaatst had, verloor de site van Jonkholt haar militaire relevantie. Ook wijst niets er op dat zij nog

bewoond werd door de familie van de plaatselijke heren, of dat zij nog een rol speelde in het bestuur van Hoelbeek. Archeologische vondsten uit deze periode zijn schaars. Een aantal stukken aardewerk uit de zeventiende eeuw wijst erop dat de site niet helemaal verlaten werd. Het ligt voor de hand dat de resten van het complex in de zeventiende en achttiende eeuw als schans – een vluchtplaats voor mensen en hun dieren in tijden van gevaar – gediend hebben voor de inwoners van Hoelbeek. Uit 1622 is de rekening bewaard waarin de rentmeester van de heerlijkheden Moper-tingen en Hoelbeek aan zijn heer verslag uitbrengt over het beheer van zijn bezittingen in de streek. De rentmeester legt uit dat de kasteelsite

Uit de rekening van de rentmeester van Jonkholt, 1622.

volledig geruïneerd is, en dat hij de bode van Hoelbeek toelaat om de site te gebruiken. Die bode heet Merten Smeetz, en de rentmeester vermeldt nog dat hij de site *in labeur gebracht* heeft: hij heeft hem blijkbaar omgeploegd om er wat landbouwgewassen proberen te winnen.

De heerlijkheid Hoelbeek en Jonkholt kwam in de jaren daarna achtereenvolgens in het bezit van verschillende vermogende families. Richard (VI) de Merode liet het domein na aan zijn zoon Frans, die zich net als zijn vader vooral in Brussel ophield en daar het Spaanse hof frequenteerde. In 1639 verkocht hij de heerlijkheid Hoelbeek en Jonkholt en zijn landerijen daar aan Karel Egidius Vaes. Als schepen van het oppergerecht van Vliermaal was Vaes een van de leidende juristen in het graafschap Loon. Het bezit van het kasteel van Schalkhoven, zijn huwelijk met de edelvrouw Catharina Adriana de Heusch, die afkomstig was van het kasteel van Zangerhei, en tot slot het verwerven van een heerlijkheid, verzekerden hem van al de attributen van een man die de toegang van zijn kinderen tot de adellijke stand voorbereidt.

Naast de rekening van de rentmeester van de heerlijkheden Hoelbeek en Mopertingen voor 1622, bleef ook die van 1623 bewaard. Zij geeft inzicht in zowel de samenstelling van de opbrengstdelen van het domein van de heren van Jonkholt, als in de wijze waarop het domein geëxploiteerd werd.

In de eerste plaats waren er landerijen in Hoelbeek en in Waltwilder, die voor een termijn van negen jaar verpacht waren en waarvan de pacht in tarwe, rogge en haver betaald werd. Het ging in totaal om 30 bunders, 15 grote roeden en 1 kleine roede, die samen jaarlijks 111 vaten en 7,5 koppen 1,5 molster tarwe, 112 vaten en 5,5 koppen 1 molster rogge en 112 vaten en 5,5 koppen 1 molster haver opbrachten.

In Hoelbeek is een bunder 87,1884 are groot. Een roede is 4,3594 are groot, en een kleine roede 0,2180 are.

Een vat graan bevatte 23,34 liter. Een kop (5,835 liter) was een vierdedeel van een vat, en een molster (2,9175 liter) was de helft van een kop.

Geldbedragen werden uitgedrukt in (gouden) guldens, (zilveren) stuivers en (koperen) oorden. Een gulden was 20 stuivers waard, en in een stuiver gingen vier oorden.

Voorts waren er landerijen in Hoelbeek die tegen een jaarlijkse vergoeding in rogge verpacht werden. Het ging om een stuk land dat de *Schuerhof* genoemd werd, *gelegen teghen over die ierste brugge vanden huyse van Jonchout*, waarvan de rentmeester de oppervlakte niet vermeldt en waarvoor jaarlijks 9 vaten rogge betaald werden. Voorts waren er 2 bunders en 16 grote roeden land en weide die jaarlijks 30 vaten rogge pacht opbrachten. Eén van deze percelen werd de *Heylgen bempt* genoemd, omdat daar jaarlijks

inde Cruysdaegen het Wordt Godts gepreeckt wordt. Niet nader gespecificeerde verpachte landerijen in Hoelbeek brachten jaarlijks 42 vaten rogge pacht op.

Op Sint-Dionysiusdag (9 oktober) inde de rentmeester 1 vat rogge aan cijns, en op Sint-Stevensdag (26 december) 12 vaten rogge. In Eigenbilzen inde hij op Sint-Dionysiusdag 22 vaten en 3 koppen haver, op zondag na Sint-Maarten (11 november) 1 vat en 3,5 kop haver, en op Sint-Geertruidendag (17 maart) werden 40 vaten en 2 koppen haver cijns geïnd *opden huysen van Jonchout*. Op Sint-Stevensdag werden voorts op de kasteelsite van Jonkholt verschillende cijnsen betaald die samen 154 kapoenen (gemeste haantjes) opbrachten. Op maandag voor Sint-Maarten werd er in Hoelbeek 8 gulden cijns geïnd, en in Jonkholt op Sint-Stevensdag 9 gulden, 1 stuiver en 1 oord.

Maarten Smeetz, de dorpsbode van Hoelbeek, betaalde jaarlijks 2 gulden pacht voor de plek op de ruïne van Jonkholt waar hij zijn woning gebouwd had, en 7 gulden voor de buitenste gracht die hij beviste. Henrick Roucx betaalde voor een stuk land tegenover de kerk van Eigenbilzen waar vroeger het *Vroenhof* op gestaan had, *een plaetse van groote privilegie*, jaarlijks 6 gulden. Lemmen Nuelen, Ghijs Gerarts en Denys Mertens betaalden voor een beemd van drie bunder *genoempt de Kempis beempt gelegen neffens den huysen van Jonckhout*, 18 gulden per jaar. 4 bunders en 9 grote roeden beemden en landerijen in Hoelbeek en in Eigenbilzen brachten jaarlijks nog 63 gulden pacht op.

Renten op huizen en landerijen in Hoelbeek en Waltwilder brachten jaarlijks 20 gulden en 13 stuivers op.

Twee koekeuren en drie paardskeuren hadden 128 gulden en 4 stuivers opgebracht.

De verkoop van brandhout had 94 gulden en 65 stuivers opgebracht.

Anderzijds had de rentmeester ook onkosten gedaan. Voor het leenverhef van de heerlijkheid Hoelbeek en Jonkholt en twee andere heergeweer lenen had hij 95 gulden en 10 stuivers betaald. Om naar oude gewoonte *den scholtus offt synen stadthelder, twee schepenen ende den boede vande justitie van Hoelbeeck drye daegen naer mallecanderen den vryen cost ende dranck te gheven* had hij 3 gulden besteed. Aan advocaat Leo Tartmans, die voor zijn heer rechtszaken opvolgde voor de schepenbanken van Bilzen, Mopertingen en Hoelbeek, had hij 6 gulden betaald. Aan Gerard Houwen, die de belastingen van de adellijke stand in het graafschap Loon inde, had hij voor Hoelbeek en Jonkholt 33 gulden en 7 stuivers betaald.

Uit een aantal opmerkingen van de rentmeester kan opgemaakt worden dat de streek in 1622–1623 nog helemaal niet hersteld was van de schade die aangericht werd tijdens de oorlogen van de zestiende eeuw, en vooral in de periode van het beleg en de inname van

Maastricht in 1579. Zo vermeldt hij dat Willem Aengeeneyck *een erf en een maeger weyde* in gebruik had, en dat de opbrengst van die landerijen al enige tijd niet meer in de rekeningen voorkomt, *want die selve twee erffven int geheel desolaet ende verwildert waeren geworden mits die voorgaende troubelen ende wenich profyt daeraff was coemende*. Over twee andere erven gelegen onder Hoelbeek meldt hij dat zij *naer het inneemen vander stadt Maestricht verlaeten werden, mits den bouwe daer op staende geruijneert ende vervallen is*.

Door het huwelijk van zijn dochter Maria Margaretha met Laurens Willem van Eyll in 1665, wist Karel Egidius Vaes zich verzekerd van adellijke nakomelingen, en kwamen Hoelbeek en Jonkholt en het kasteel van Schalkhoven in het bezit van de familie van Eyll. Maria Margaretha Vaes overleed in Schalkhoven in 1673. Haar echtgenoot overleefde haar tot in 1728. In 1691 kocht Laurens Willem ook de heerlijkheid Mopertingen. Van dan af tot het einde van het *ancien régime* bleven Mopertingen, Hoelbeek en Jonkholt samen in het bezit van de familie van Eyll. Het leven van de familie van Eyll speelde zich grotendeels in Maastricht af – waar zij een riant stadswoning bezat – in Schalkhoven en in andere kastelen van de familie aan beide zijden van de Maas. Jonkholt was nog slechts de naam van een domein dat een klein deel van het inkomen van de familie opleverde, en werd een ietwat mysterieuze site waarvan de geschiedenis vergeten werd.

UIT HET ARCHIEF VAN DE FAMILIE VAN EYLL: HET HUWELIJKSCONTRACT VAN LAURENS WILLEM VAN EYLL EN MARIA MARGARETHA VAES, 1665

In 1665 was Jonkholt in het bezit van Maria Margaretha Vaes, de enige dochter van Karel Egidius Vaes en van Catherina Adriana de Heusch. Sinds het overlijden van haar vader bezat zij de *blote* eigendom van het goed, terwijl haar moeder het vruchtgebruik genoot. Maria's grootvader was Willem de Heusch, de voormalige heer van Gellik en Eigenbilzen, die het kasteel van Zangerhei bewoonde. Maria Margaretha en haar moeder woonden in het kasteel van Schalkhoven, dat haar vader van zijn moeder, Margaretha van Elderen, geërfd had. Het kasteel van Schalkhoven was evenals Hoelbeek en Jonkholt uit de erfenis

van haar vader afkomstig, en dus bezat Maria Margaretha er de blote eigendom van, en haar moeder het vruchtgebruik.

Het huwelijkscontract werd op 24 november 1665 in het kasteel van Schalkhoven opgesteld. Aangezien de voornaamste bepalingen betrekking hebben op het vermogen van de toekomstige echtelingen, en op hetgeen zij nog zullen erven, was naast Maria Margaretha Vaes en Laurens Willem van Eyll, ook haar moeder Catherina Adriana de Heusch betrokken bij het opstellen van het huwelijkscontract.

In het contract werd overeengekomen dat de beide toekomstige echtgenoten hun volledige vermogen in het huwelijk zouden inbrengen. Voor wat de toekomstige bruid betreft werd er op gewezen dat zij zolang haar moeder zou leven slechts de blote eigendom bezat, en dat haar moeder het vruchtgebruik behield van de bezittingen die Maria Margaretha van haar vader geërfd had. De bruid zou zich geen zorgen moeten maken over de inhoud van haar juwelenkist. Laurens Willem beloofde haar immers ringen, edelstenen en juwelen te zullen schenken *selon notre condition* of zoals dat voor mensen van hun rang en stand paste. Zijn toekomstige schoonmoeder van haar kant beloofde het toekomstige echtpaar te zullen onderhouden zolang zij bij haar wilden blijven wonen, en hen – zodra zij zouden verkiezen zelfstandig te gaan wonen – een derde deel van het vruchtgebruik van de goederen afkomstig van wijlen haar echtgenoot af te staan.

Voorts werd overeengekomen dat, indien één van beide toekomstige echtgenoten zou overlijden voordat er uit hun huwelijk wettige kinderen geboren zouden zijn, de overblijvende partner zijn leven lang het vruchtgebruik zou blijven genieten van de goederen van de overledene, en dat de blote eigendom zou toekomen aan de naaste erfgenamen uit de familie van de overledene. Ook in het geval de bruid zou overlijden voor haar moeder, en dus zonder ooit in het bezit van de volle eigendom van haar ouders geweest te zijn, zou de toekomstige echtgenoot zijn leven lang het vruchtgebruik van de goederen van haar ouders mogen genieten.

Catherina Adriana de Heusch verloor de *dynastieke* belangen van haar familie niet uit het oog. Indien haar dochter zonder wettige kinderen zou overlijden, dan moesten na haar dood en die van haar echtgenoot de heerlijkheden Jonkholt en Hoelbeek toekomen aan de zoon van wijlen Arnold de Heusch die op dat ogenblik het kasteel van Zangerhei zou bezitten. Indien Arnold de Heusch geen zoon zou hebben, dan moesten Hoelbeek en Jonkholt aan de oudste zoon van Henri de Heusch uit Kerkom toekomen.

Laurens Willem van Eijll, Maria Margaretha Vaes, en Catherina Adriana de Heusch tekenden het huwelijkscontract eigenhandig, en de toekomstige echtgenoten drukten hun zegel in rode lak op het document.

Aquarel van het kasteel van Zangerhei door de Hasseltse kunstenaar Philippe de Corswarem, omstreeks 1830.

Na het overlijden van Laurens Willem verheef zijn kleinzoon Alard Laurens Adriaan van Eyll op 8 maart 1729 Hoelbeek en Jonkholt in naam van zijn vader Alard Willem. Die mocht zich echter niet lang meer in het bezit van zijn heerlijkheden verheugen. Hij overleed in 1732. De volgende in de leenregisters van de *Leenzaal van Kuringen* geregistreerde bezitter is Alard Laurens Adriaan van Eyll. Hij liet Jonkholt in zijn naam voor de Leenzaal verheffen in 1744 en in 1764. Na zijn overlijden nam zijn weduwe, Maria Ursula Mathilde d'Auvin, vrouwe van Doyon (gemeente Havelange in de provincie Namen), bezit van Hoelbeek en Jonkholt. De laatste heer van Jonkholt (1793–) uit het *ancien régime*, Willem Alard Nicolaas van Eyll werd geboren (1738) en overleed (1819) in het kasteel van zijn familie in Doyon.

MYTHES ROND HET KASTEEL VAN JONKHOLT ...

Het verhaal van de archeologische opgravingen is ondertussen genoegzaam bekend en behoort ondertussen tot de officiële geschiedenis. Minder bekend is het werk dat geleverd werd door lokale amateurhistorici. In hun werken belichten ze met recht en reden enkele mythen en sagen die Jonkholt rijk is. Maar is Jonkholt deze mythische proporties wel waard? Heeft Jonkholt iets te maken met Godfried van Bouillon? En wat met het verhaal van de tempeliers? Is Groenendaal nu écht gebouwd met stenen van Jonkholt?

Laten we beginnen met Godfried van Bouillon. Hij werd geboren in 1060, ging op kruistocht in 1096 en overleed in Jeruzalem op 18 juli 1100. Eén van de verhalen die de ronde doen over Jonkholt is dat Godfried van Bouillon er geboren is én, hoe kan het ook anders in een sage, er een schat heeft laten verbergen toen hij in 1096 op kruistocht vertrok. Wellicht komt de inspiratie voor deze theorie uit de link die er zou zijn tussen Godfrieds moeder Ida van Bolen en het stift van Munsterbilzen. Helaas is er voor de periode van de elfde eeuw niet het minste spoor van bewoning te vinden op Jonkholt: de oudste sporen gaan terug

tot omstreeks 1200. Hebben latere bouwwerkzaamheden de sporen uit de elfde eeuw dan misschien vernietigd??? De sage verbindt anachronistisch de naam Jonkholt en het kasteel met de eerste kruisvaarders, terwijl we weten dat het kasteel én de naam van latere datum zijn.

In verband met de tempeliers kunnen we kort zijn: een van de overleveringen zegt dat Godfried de tempelorde stichtte en dat Jonkholt hun uitvalsbasis was. Wat voor bovenstaande geldt,

Krantenartikel uit 'Het Belang van Limburg' uit 1987.

geldt ook voor dit verhaal: de orde is pas opgericht na Godfrieds dood, in een periode waarvoor op Jonkholt geen sporen van activiteit te vinden zijn.

Volgens anderen zou het kasteel omstreeks het jaar 1000 gebouwd zijn, en in 1180 verwoest zijn in het kader van een twist tussen de graven van Loon en de prins-bisschop van Luik. Het zou tegen 1376 weer opgebouwd zijn, maar als sanctie – omdat de heer van Jonkholt het tegen de bisschop van Luik opnam – weer afgebroken zijn. Dit lijkt op het eerste zicht inderdaad een mooie verklaring waarom Jonkholt er heden ten dage zo uitziet. Het strookt bovendien met de these dat het kasteel veertiende-eeuws zou zijn. Maar zoals gezegd lijkt het er nu meer en meer op dat het kasteel van oorsprong zestiende-eeuws is. Dit verhaal klopt dus niet.

Een volgende hardnekkige mythe die de ronde doet is dat het kasteel van Jonkholt zou gediend hebben als steengroeve voor het kasteel van Groenendaal. In werkelijkheid kwam Jonkholt pas in het najaar van 1836 in het bezit van de eigenaars van het kasteel van Groenendaal. Dat het kasteel van Groenendaal gebouwd zou zijn met de bakstenen van Jonkholt kunnen we dus eveneens naar het rijk der fabelen verwijzen.

Kadasterplan van sectie A van het grondgebied van Waltwilder met het kasteel van Groenendaal, 1813.

Jonkholt in de negentiende en de twintigste eeuw

Voor de invoering van de Franse revolutionaire wetgeving in onze streken in 1795 en 1796 waren er doorheen de tijd drie systemen ontstaan die de bezitter van een groot domein toelieten zijn bezit te beheren en te doen renderen. In de vroege middeleeuwen werden delen van het domein *in leen* uitgegeven. De begunstigde zwoer zijn heer trouw, leverde hem afgesproken diensten en betaalde hem een taks wanneer het goed van bezitter wisselde of wanneer er een nieuwe leenheer aantrad. Later – rond de dertiende eeuw – kwam het *cijnsstelsel* in zwang. Wie in die periode een deel van het domein van zijn heer voor gebruik kreeg toegewezen, betaalde daarvoor jaarlijks een afgesproken cijns. Dit betekende dat de heer – ook al resideerde hij niet langer in Jonkholt – jaarlijks op vaste dagen een betaling ontving van de gebruikers van de gronden. Dit kon in natura – meestal in graan of in *kapoenen* – of in geld. Nog later werd op *pacht* overgeschakeld: de heer gaf niet meer het bezit van zijn gronden weg in ruil voor een periodieke betaling, maar de pachter kreeg nog slechts het gebruiksrecht voor een afgesproken periode. Cijnzen en leentaksen waren niet alleen onveranderlijk, zij moesten ook onveranderlijk op dezelfde plaats betaald worden. In het geval van Hoelbeek en Jonkholt was dat wellicht op de site van Jonkholt, waar de rentmeester van de heren op bepaalde dagen de inkomsten van zijn heer inde.

Door de invoering van de Franse revolutionaire wetgeving en de afschaffing van het leen- en cijnsstelsel in 1795 en 1796 werden de boeren die in het verleden grond in cijns of in leen gehouden hadden, eigenaar van dit land. Daardoor verloor Jonkholt zijn laatste economische betekenis als formele zetel van het leen- en cijnshof.

Lectie **B** in een blad
gevaarsd Lijp
gevaarsd Lijp - R. Houten

Grinnell

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

Weyher

Cemente

Matthwilder

Spence

May 1891

Verend. Achte

Haupt-Str.

Woolbees, Gold

Heyligen Brunn.

HOLBECK

3 de Novembro

Nov 11 1864

Keelbol 13

Red Field

à l'un de vosseurs Amis

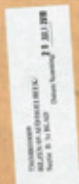
at the bottom

Henry Collet

Alnus borealis

Waltwilder

Moelbeck, B. v.

Ook de titel van *heer* werd afgeschaft waardoor meteen ook de verantwoordelijkheid van de voormalige *heer* ten opzichte van de gemeenschap wegviel. Het domein dat hij eerder aan de gemeentelijke bode ter beschikking stelde werd weer puur particulier bezit. Jonkholt verviel dus na 1800 tot een weide- en beemdgebied dat verpacht werd, hoogstwaarschijnlijk voor weinig geld.

De erfgenamen van de in 1819 in Doyon overleden Willem Alard Nicolaas van Eyll verkochten op 15 oktober 1836 het grootste deel van hun bezittingen in Waltwilder en in Hoelbeek aan Albert Jozef de Grady, de eigenaar van het kasteel van Groenendaal. De Grady was voor de Franse Tijd kanunnik geweest in het Luikse kathedraalkapittel van Sint-Lambertus, en tevens de laatste heer van Waltwilder. In 1861 werd het kasteel van Groenendaal met de bijhorende landerijen, waar toen ook Jonkholt deel van uitmaakte, door de familie de Grady verkocht aan de Luikse edelman Emile Florentin de Rosen. Daarna bleef de ruïne van Jonkholt in het bezit van de eigenaars van Groenendaal tot zij in het begin van de jaren '80 aangekocht werd door het gemeentebestuur van Bilzen.

Het kasteel van Groenendaal.

< *Jonkholt op de primitieve
kadastrokaart van Hoelbeek, 1812.*

Als

je een put graaft voor een ander ... heb je waarschijnlijk niet aan de archeoloog gedacht

Vanaf 1985 tot en met 1987 voerde een archeologisch team van de toenmalige Nationale Dienst voor Opgravingen onder leiding van Benny Roosens wetenschappelijk onderzoek uit in Jonkholt. Aan de hand van de materiële resten die na een periode van meer dan 300 jaar opnieuw het daglicht zagen, reconstrueerden zij de bewoningsgeschiedenis van de site. Zij vonden verschillende soorten aardewerk, glas, steenkool en bronzen en ijzeren voorwerpen, maar ook resten van schoenzolen, een intact eikenhouten duigentonnetje en een interessante verzameling munten. Naast voorwerpen troffen de archeologen ook verkleuringen in de grond aan, die stuk voor stuk getuigden van een bepaalde historische activiteit op de site. Al die informatie werd nauwkeurig vastgelegd in opgravingsplannen en stratigrafische beschrijvingen. De artefacten en opgravingsdossiers worden nu bewaard in het archief van het Agentschap voor Onroerend Erfgoed (VIOE) in Zellik.

Archeologen worden aan de rand van de werkput vaak met stereotiepe vragen bestookt: 'En? Al iets gevonden?', of 'Wil je met me delen als je goud vindt? Het blijft onder ons'. Toegegeven, archeologen zijn er op getraind zoals airhostessen erop getraind zijn kotszakjes op aanvraag te verstrekken: beleefd en met een glimlach, maar niet bepaald hartelijk.

Maar af en toe zijn er passanten die wel interessante vragen stellen waarvoor archeologen graag de schop even ter zijde leggen. Eén van die vragen is: 'Maar mijnheer de archeoloog, hoe weet je nu waar je moet zoeken en hoe weet je nu waar al die archeologische vondsten op deze plaats zijn verstopt'. Kijk, voor zo'n vragen leggen archeologen niet alleen de schop ter zijde, ze kruipen ook nog eens uit de werkput. Maar waar beginnen we onze uitleg? We kunnen er uiteraard ingewikkelde theoretische modellen en statistieken over de verspreiding van de bewoning uit één of andere archeologische periode bij sleuren, maar wat heeft onze passant hieraan? Is het niet eenvoudiger gewoon de waarheid te vertellen?

Akkoord, de waarheid is iets meer prozaïsch dan de wetenschappelijke uitleg, maar de passant heeft nu eenmaal recht op juiste informatie. Eigenlijk kunnen archeologen zich er met één zin vanaf maken: 'Omdat het moet, beste mijnheer de passant'. Een lichte paniek zal zich dan ogenblikkelijk meester maken van de passant, hij zal de wenkbrauwen fronsen en de archeoloog zal vaststellen dat het antwoord het juiste effect resorteert: de interesse is nog meer gewekt. De passant weet immers niet dat archeologen tegenwoordig bij alle grote bouwwerkzaamheden betrokken worden en vaak al lang voor er sprake is van de aanleg van wegen, het optrekken van gebouwen of het verkavelen van percelen aan de slag gaan. En nee, niet met borsteltjes, tandenborstels of andere kwasten, maar met kranen. Waarom? Omdat ook wij weten wat het woord rentabiliteit betekent.

Maar terug naar onze passant. We hebben hem ondertussen uitgelegd dat we hier niet aan het werk zijn op eigen initiatief, maar op initiatief van een bouwheer en dat die daartoe verplicht is als hij een bouw- of verkavelingsvergunning wil aanvragen.

Stilaan nemen we de aanloop naar het tweede luik van zijn vraag: hoe herkennen archeologen de plek waar vondsten in de grond zitten. Het antwoord op deze vraag is niet simpel. De archeoloog moet immers complexe processen zoals *residualiteit*, *tafonomie*, bodemkundige en een reeks andere relevante processen vertalen naar alledaagse taal. En wat is beter dan een analogie of een metafoor om complexe zaken te duiden? Onze archeoloog kiest in deze voor de analogie, de werkdag is dan immers al halfweg, onweer dreigt en regen op de leem tijdens de opgraving is geen pretje.

De archeoloog voert de passant mee naar zijn eigen verleden en vraagt of hij nog weet waar hij ooit een put in de tuin groef. Vanzelfsprekend zal de passant bevestigend antwoorden. Wie heeft er immers nog nooit een put gegraven in zijn tuin? Een twinkeling in de ogen van de archeoloog. Hij heeft de passant waar hij hem hebben wil: murw, in de hoek en klaar om de waarheid te aanhoren. De archeoloog: 'heeft u niet gemerkt dat wanneer u de put weer dichtgooide er aarde op overschot was? Inderdaad, dat was zo! En dat de kleur van die aarde ietsje donkerder was dan die van de rest van de tuin? De passant kon het zich niet herinneren maar de archeoloog verzekert hem dat dat zo was.

En merkte de passant ook niet dat na verloop van tijd de plaats waar de put had gelegen ietsje lager lag dan de rest van de tuin? Verdorie ja! Nu je het zegt ... 'Wel,' vervolgt de archeoloog, 'dat heeft allemaal te maken met lucht: doordat je de put graaft en weer dempt verander je de compactheid van de grond, ga je verschillende bodemlagen door elkaar halen, voeg je ongewild organismen toe die kunnen gaan rotten wat dan weer gassen doet ontstaan, en creëer je een luthof voor wormen, wat dan weer mollen aantrekt. De mollengangen vallen in, enzovoort enzovoort. Door het verschil in vastheid zal de waterhuishouding in je tuin plaatselijk veranderen, en dat heeft dan weer een invloed op de kleur van de aarde waarmee je de put vulde. En misschien heeft u ook gemerkt dat het gras niet zo goed groeide bovenop de put? Instemmend gebrom van de passant: zo had hij het nog nooit bekeken.

Onverzettelijk gaat de archeoloog verder. Zo verzekert hij de passant dat hij met een schop in de hand (en veel tijd, voegt hij er met een knipoog samenzweerderig aan toe) best zou kunnen bepalen waar die put precies had gelegen: eerst aan de hand van het verkleurde gras (mocht de archeoloog nog tijd hebben zou hij ongetwijfeld een bruggetje gemaakt hebben naar de zogenaamde *cropmarks*), dan aan de hand van de verkleuringen in de grond en tenslotte aan de hand van de vastheid van de grond. En zo maakt hij de analogie rond: in het verleden groef de mens ook putten: voor paalfunderingen, voor begraving, voor winning van natuurlijke rijkdommen, voor water, afval, ... Zoals de put in de tuin zijn al die oude putten ooit gedempt zodat ze allemaal een kleurverschil met de omringende bodem zullen gaan vertonen. En met een beetje geluk komt er ooit een archeoloog langs die deze verkleuringen herkent, in kaart brengt en er een heel dorp mee weet te reconstrueren. De passant knikt ondertussen hevig: hij heeft het licht gezien.

De passant is té verbaasd door zoveel logica, door zoveel puzzelstukjes die plots in elkaar vallen. Hij wil nog een vraag stellen, maar merkt dat de archeoloog alweer in zijn put zit en aan het werk is gegaan. Hij vervolgt zijn weg maar bedenkt zich plots en draait zich om. Hij loopt terug naar de archeoloog en vraagt: 'Als u goud vindt, dan delen we het toch hé? Ik vertel het écht niemand'.

ZO GING DAT:

HET VERHAAL VAN DUIGENEMMER EN HARNASFRAGMENT

In de jaren '80 – er bestond toen nog geen wetgeving op het vlak van de archeologie – was de *Nationale Dienst voor Opgravingen* verantwoordelijk voor het uitvoeren van archeologisch onderzoek en het publiceren van de resultaten ervan. Budgettaire beperkingen hadden verregaande gevolgen voor deze dienst, positieve én negatieve. Positief

was dat er met lokale besturen gepraat moest worden om een opgraving te kunnen organiseren: die kenden immers hun burgers het beste, konden wijzen op gevoeligheden, en ondersteunden de opgraving vaak met machines, de brandweer en nieuw personeel. Op hun loonlijst welteverstaan. Negatief was dat er met lokale besturen gepraat moest worden om een opgraving te kunnen organiseren.

Bilzerse logistiek in actie.

En zo ging dat ook bij de opgravingen van Jonkholt. Arbeiders en archeoloog op de Bilzerse loonlijst, de Bilzerse brandweer om de kasteelgrachten leeg te pompen, niet kunnen beschikken over bemaling, ... De kasteelgracht opgraven deed je door machinaal twee dwarsprofielen te graven, ééntje in de westgracht en ééntje in de oostgracht. Gebrek aan technische ondersteuning zorgde ervoor dat beide profielen instortten, nog voor ze gefotografeerd of getekend konden worden. De grachten werden dan ook met de graafmachine – onder archeologische begeleiding heet dat – leeggegraven. In de zuidgracht werd het graven gestopt tot bovenop houten palen, die de onderbouw van een brug vormden, de toegang tot het kasteel maar ook tot zijn voorganger, de site met walgracht. En aan bruggen vind je natuurlijk van alles, het is de meest uitgelezen plaats om voorwerpen te verliezen, zoals een duigenemmertje en een harnasonderdeel. Gebrek aan inzicht in de gelaagdheid van de grachtvulling maakt dat we geen andere context hebben om deze voorwerpen te dateren dan de voorwerpen zelf.

Dat je een emmer verliest in een gracht, kan iedereen zich voorstellen. Het touw kan breken als je water schept, en je bent het ding kwijt. De archeologen hebben de emmer, die in duigen was gevallen, met zorg opgegraven. Het is een fraaie vondst, en bovendien goed gerestaureerd in Nederland. De vorm is omgekeerd aan wat we ons nu voorstellen als we

het woord *emmer* horen. Deze middeleeuwse emmer is breder aan de bodem dan aan de rand. De duigen werden zoals bij een houten ton of houten kuip bijeengehouden door horizontale metalen banden. En zoals onze emmers had ook dit exemplaar een hengel.

Dat je een deel van je wapenuitrusting verliest in een gracht, is moeilijker voor te stellen. Het verhaal erachter zullen we wel nooit weten. Wapentuig en wapenuitrusting, dat *naar verluidt* is gevonden op Jonkholt nog voor er sprake was van opgravingen, is gepubliceerd door de Nationale Dienst voor Opgravingen. Dit harnasfragment is het enige militaire item waar we 100 % zeker van zijn dat het van deze vindplaats is. Het is een ijzeren deel

Duigenemmer uit de zestiende eeuw.

van de scheenbeschermer, versierd met eikenloof en eikel, een motief dat typerend is voor de renaissance die in onze streken doorbrak in de jaren 1520–1530. Dat motief kennen archeologen bijzonder goed van de Keulse steengoedindustrie, die hetzelfde motief vooral op drinkbekers afbeeldde, zo omstreeks het tweede kwart van de 16de eeuw.

*Harnasfragment uit
de zestiende eeuw.*

Detail van de beenbeschermer.

MUNTEN

Bij de opgraving van Jonkholt in de jaren '80 zijn tien munten aangetroffen. Drie ervan dateren van de tijd van Filips II (1555–1598), waarvan er twee specifiek gedateerd zijn in 1571 en in 1598. De andere munten werden geslagen ten tijde van de bisschoppen Lodewijk van Bourbon (1456–1482), Cornelius van Bergen (1538–1544), Georges van Oostenrijk (1544–1557), Gerard van Groesbeeck (1564–1580) en Jozef Clemens van Beieren (1694–1723).

Een toekomst voor Jonkholt

Jonkholt is een uitzonderlijke site. Vooral het feit dat haar functie verschillende keren veranderde en dat ook het niveau waarop de site in de loop van de geschiedenis een rol speelde doorheen de eeuwen verschoof (lokaal – regionaal – West-Europees), vormt een belangrijke troef.

In combinatie met de ligging in het groen, de geslaagde restauratie en nu ook de reconstructie van de geschiedenis kan het toeristisch potentieel van de site ten volle geëxploiteerd worden. Jonkholt is bij uitstek een site waarop geïllustreerd kan worden hoe ten gevolge van veranderende familiale, economische en politieke omstandigheden de betekenis van een plek voor haar nabije en verdere omgeving kan veranderen, en hoe daardoor in de loop van de tijd noodzakelijkerwijs ook het uitzicht van een site verandert.

Als de dochter van Johannes van Jonkholt niet met de erfgenaam van het kasteel van Guigoven gehuwd was, of als zij besloten hadden zich in Jonkholt te vestigen, dan zou de geschiedenis van de site anders verlopen zijn, en zou het kasteel er nu anders uitzien. De aanwezigheid in de directe omgeving van kastelen zoals Groenendaal en Zangerhei toont aan dat het gebied door toenmalige kasteelbewoners niet bij voorbaat als onaangenaam beschouwd werd. Als de site in de tweede helft van de zestiende eeuw ten gevolge van gebeurtenissen die zich op een veel hoger niveau afspeelden niet een militaire betekenis gekregen had, dan zou het denkbaar zijn dat de site geleidelijk totaal verdwenen zou zijn, zoals met het voormalige kasteel van de heren van Mopertingen gebeurde.

Jonkholt zoals we het nu zien is wat er overblijft van de zestiende-eeuwse versterking. In de vijftiende eeuw, toen de site de plek was van waaruit de rentmeester van de

opeenvolgende bezitters het domein beheerde, zag zij er anders uit. In de dertiende eeuw, toen de heer van Jonkholt in een beekgebied in zijn heerlijkheid een versterking opwierp zag ze er nog anders uit.

Het is mogelijk op de site te reconstrueren hoe zij er in die verschillende periodes uitzag, hoe dat bepaald werd door externe factoren, en wat telkens haar rol was, en haar impact op de omgeving.

DONJONS IN LIMBURG

	Gracht / Motte	Metselwerk	Plan	
Oud-Rekem	Ja / Ja	Maaskeien	achthoek	11 ^e E
Kessenich (Kinrooi)	(Nee) / Ja	Maaskeien (muren)	achthoek buiten, cirkel binnen	12 ^e E
Kolmont (Overrepen, Tongeren)	(Ja) / Ja	silex, mergel (muren, buitenparement)	tienhoek, cirkel binnen	
Brustem (Sint-Truiden)	Ja / Ja	mergel, silex (muren, speklagen)	achthoek buiten, cirkel binnen	
Hamal (Rutten, Tongeren)	Ja / Nee	silex, kalksteen (muren, hoekkettingen)	vierkant	13 ^e E
Egbertingen (Millen, Riemst)	? / Nee	silex/kalksteen, mergel (hoekkettingen, mergel)	rechthoek	
Rutten (Tongeren)	(Nee) / Nee	silex, mergel, ijzerzandsteen	vierkant	
Andooie (Batsheers, Heers)	? / Nee	silex (muren)	vierkant	14 ^e E
Mulken (Tongeren)	Ja / Ja	silex/ijzerzandsteen, mergel (muren, hoekkettingen/ binnenparement)	tienhoek, (cirkel binnen)	
Wermerbos (Vlier-maalroot, Kortessum)	Ja / Nee	silex/ijzerzandsteen, mergel (fundering, bovenste deel)	vierkant	
De Motte (Groot-Gelmen, Sint-Truiden)	(Nee) / Nee	silex, witte zandsteen (muren, hoekkettingen)	rechthoek	
Vogelzang (Zolder, Heusden-Zolder)	Ja / Nee	ijzerzandsteen (muren)	rechthoek	15 ^e E
Diepenbeek	Ja / Nee	baksteen (muren)	cirkel, achthoek binnen	
Betho (Tongeren)	(Ja) / Nee	baksteen, mergel (muren, binnen- en buitenparement)	vierkant	
Stokbroekhof (Kessenich, Kinrooi)	? / Nee	mergel (muren)	rechthoek	
Bergkelder (Rotem, Dilsen-Stokkem)	(Ja) / Nee	mergel (muren)	rechthoek, in twee verdeeld	16 ^e E
Wijer (Nieuwerkerken)	Ja / Nee	baksteen, witte zandsteen (muren, buitenparement)	rechthoek	
Leut (Maasmechelen)	(Ja) / Nee	mergel (muren)	cirkel	?

VOOR WIE MEER WIL LEZEN

Een summier overzicht van de bezitsgeschiedenis van het domein van Jonkholt werd in 1929 gepubliceerd door deken Jan Paquay van Bilzen. De auteur baseerde zich hiervoor op de inhoud van de leenverhefregisters in het archief van de *Leenzaal van Kuringen*, die bewaard worden in het Rijksarchief te Hasselt. In 1987 verscheen de studie van Potargent en Galicia, waarin zij enerzijds op zoek gingen naar een mythische oorsprong van het domein en de bezitsgeschiedenis die zoals die door Paquay was opgesteld herhaalden, en anderzijds een genealogisch overzicht van afstammelingen van de veertiende-eeuwse familie van Jonkholt publiceerden.

Tot vandaag bleven het historische en archeologische onderzoek grotendeels gescheiden. Pas nu groeit het inzicht dat enkel een combinatie van de resultaten van historisch onderzoek en van archeologie een sluitende reconstructie van het verhaal van zowel de site als haar bewoners en bezitters oplevert.

ALBERTS, J. *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel 1 (tot 1632)*. Assen (1974): 143–165.

ANNAERT, R. en VAN IMPE, L. *Het 'Prinsenhof' te Kuringen (Stad Hasselt)*. Archeologie in Vlaanderen 1 (1991): 207–212.

CLAASSEN, A. *Van mottoren tot kasteel*. Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum 14. Tongeren (1970).

DOPERÉ, F. en UBREGTS, W. *De donjon in Vlaanderen. Architectuur en wooncultuur*. Brussel-Leuven (1991).

HANECA, K. *Palen van het kasteel 'Jonckholt' te Hoelbeek, Bilzen*. Rapporten Natuurwetenschappelijk Onderzoek, Onroerend Erfgoed RNO.OE.2012–2013.

HARSIN, P. *Politique extérieure et défense nationale au XVIe siècle (1538–1610)*. Luik (1959).

KNOORS, J. *Willem van Oranje steekt bij Obbicht de Maas over*. De kleine geschiedenis van Limburg in 25 dagen (s.d.).

LUX, G. *Het leengoed Udenberg onder Rosmeer*. Het Oude Land van Loon 14 (1959): 133–148.

MOSMULLER, J.M.H. *De veldtocht van Willem van Oranje 1568–1569*. Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal (1995): 44–67.

PAQUAY, J. *La seigneurie de Jonkhout près de Bilzen*. Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg 43 (1929): 95–101.

POTARGENT, P. en GALICIA, L. *De geschiedenis van een heerlijkheid en van een geslacht*. Bilzen (1987).

ROOSENS, B. en WOUTERS, W. *Kasteel Jonkholt te Hoelbeek (Limb.)*. Archeologie 2 (1985): 145–146.

ROOSENS, B. en WOUTERS, W. *Eerste opgravingscampagne van het kasteel 'Jonkholt' te Hoelbeek (gem. Bilzen)*. Archaeologia Belgica 2 (1986): 113–116.

ROOSENS, B. en WOUTERS, W. *Oude vondsten van het kasteel Jonkholt te Hoelbeek (gem. Bilzen)*. Archaeologia Belgica 2 (1986): 227–240.

ROOSENS, B. *Kasteel Jonkholt te Hoelbeek (Limb.)*. Archeologie 2 (1986): 142.

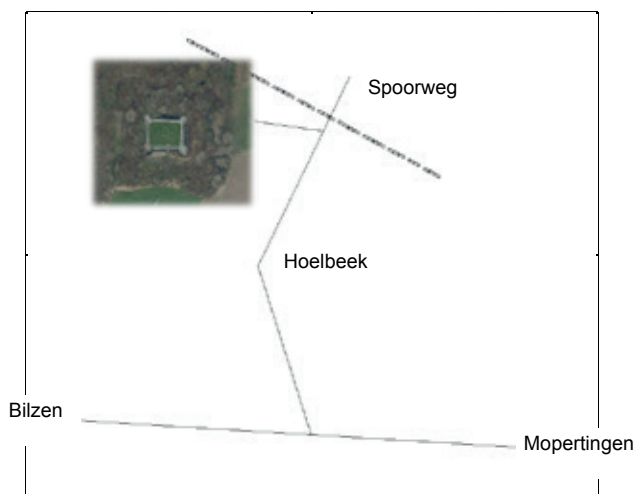
ROOSENS, B. *Het kasteel 'Jonkholt' te Hoelbeek (gem. Bilzen)*. Interimverslag 1986. Archaeologia Belgica 3 (1987): 241–246.

- ROOSENS, B. *Het kasteel 'Jonkholt' te Hoelbeek (Limb.)*. *Archaeologia Mediaevalis* 12 (1989): 31–32.
- SCHLUSMANS, F. *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 14n 1. Provincie Limburg – Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst-Tongeren*. Turnhout (1990).
- SCHULTE-VAN WERSCH, C. *Huis Eyll van maison de campagne tot maison de famille*. Maastricht (2002).
- TERMOTTE, J. *Bastions voor koning en god. Forten en verdedigingswerken in het krekengebied van Oost-Vlaanderen*. Gent (2004): 2–13.
- THEWISSEN, R. *Alva en de Prins*. Wiosello 1 (1986).
- VAN HEUKELOM, J. *Ghijs van Canne*, in *Limburg*, 1928–1929, 10, p. 145–149.
- VAN DER BEKEN, T. *De belegeringen van Maastricht tussen 1578 en 1750 vanuit recente archeologische vondsten ten westen en noorden van de stad*. *De Maasgouw* 130 (2011): 4–15.
- VAN HOUTTE, J.A., NIERMEYER, J.F. et al. *Algemene geschiedenis der Nederlanden, De tachtigjarige oorlog 1567–1609, Deel V*. Utrecht (1952): 14.
- WAEGEMAN, T. *De heren van Millen en hun kasteel*. *Limburg – Het Oude Land van Loon* 91 (2012): 205–276.

Vroeg-middeleeuws Nederlands woordenboek, mogelijk gemaakt door het Instituut voor Nederlandse lexicologie en de Nederlandse Taalunie, <http://gtb.inl.nl>

VOOR WIE HET ZELF WIL UITZOEKEN:

Ter plaatse

In het Rijksarchief te Hasselt

Archief van de Leenzaal van Kuringen, nr. 188–239: Leenverhefregisters, 1364–1794.

Oorkonden van de Leenzaal van Kuringen, nr. 3–4.

H. COPPENS, *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*, Brussel, 1976.

Archief van de schepenbanken van Hoelbeek en van Jonkholt

Archief van de heren van Mopertingen

Archief van de schepenbank van Mopertingen

R. NUSSEN, *Inventarissen van de archieven van de schepenbank, de heerlijkheid en het laathof van Mopertingen, van de schepenbanken van Hoelbeek en van Jonkholt, en van het leenhof en het laathof van Jonkholt*, Brussel, 2002.

In het Rijksarchief te Luik

Familiearchief van Eyll

M. VAN HAEGENDOREN, J. ROUHART-CHABOT, *Famille van Eyll*, in *Archives de l'Etat à Liège. Inventaire d'archives de familles. Tome premier*, Brussel, 1978, p. 135–178.

Nr. 95: gekleurd grondplan van Jonkholt, [1800].

Nr. 16: huwelijkscontract van Laurent Guillaume van Eyll en Maria Margaretha Vaes, 1665.

In het VIOE te Zellik

Dossiers van de opgravingen van Jonkholt, 1985–1987, Archief VIOE Zellik.

